د پوهنې وزارت

تاریخ

اووم ټولګی

هـ. ش ۱۳۹۸

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی — دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د تورې — هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی — د بلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره وو — د ترکمنو د تاجکو
ورسره عرب، گوجر دي — پامیریان، نورستانیان
براهوي دي، قزلباش دي — هم ایماق، هم پشه یان
دا هېواد به تل ځلېږي — لکه لمر پر شنه آسمان
په سینه کې د آسیا به — لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مو دی رهبر — وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بسم الله الرحمن الرحیم

د پوهنې وزارت

تاریخ

اووم ټولګی

۱۳۹۸

هـ . ش.

د کتاب ځانګړتیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ دیپارتمنت د درسي کتابونو مؤلفین

اډیټ کوونکي: د پښتو ژبې د اډیټ دیپارتمنت غړي

ټولګی: اووم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکوونکی: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تألیف لوی ریاست

خپروونکی: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوي ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسي

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وېش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغړوونکو سره قانوني چلندکیږي.

د پوهنې د وزیر پیغام

اقرأ باسم ربک

د لوی او ښښونکي خدای ﷻ شکر په ځای کوو، چې موږ ته یې ژوند رابښلی، او د لوست او لیک له نعمت څخه یې برخمن کړي یو، او د الله تعالی پر وروستي پیغمبر محمد مصطفی ﷺ چې الهي لومړنی پیغام ورته (لوستل) و، درود وایو.

څرنګه چې ټولو ته ښکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمریز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د ګران هېواد ښوونیز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. ښوونکی، زده‌کوونکی، کتاب، ښوونځی، اداره او د والدینو شوراګانې د هېواد د پوهنیز نظام شپږګوني بنسټیز عناصر بلل کیږي، چې د هېواد د ښوونې او روزنې په پراختیا او پرمختیا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هېواد په ښوونیز نظام کې د ودې او پراختیا په لور بنسټیزو بدلونونو ته ژمن دی.

له همدې امله د ښوونیز نصاب اصلاح او پراختیا، د پوهنې وزارت له مهمو لومړیتوبونو څخه دي. همدارنګه په ښوونځیو، مدرسو او ټولو دولتي او خصوصي ښوونیزو تأسیساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کیفیت او توزیع ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. موږ په دې باور یو، چې د باکیفیته درسي کتابونو له شتون پرته، د ښوونې او روزنې اساسي اهدافو ته رسېدلی نشو.

پورتنیو موخو ته د رسېدو او د اغېزناک ښوونیز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توګه، د هېواد له ټولو زړه سواندو ښوونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو څخه په درناوي هیله کوم، چې د هېواد بچیانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېږدولو کې، هیڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د یوه فعال او په دیني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زیار او کوښښ وکړي. هره ورځ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤولیت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې د نن ورځې ګران زده‌کوونکي به سبا د یوه پرمختللي افغانستان معماران، او د ټولنې متمدن او ګټور اوسېدونکي وي.

همدا راز له خوږو زده کوونکو څخه، چې د هېواد ارزښتناکه پانګه ده، غوښتنه لرم، څو له هر فرصت څخه ګټه پورته کړي، او د زده کړې په پروسه کې د ځیرکو او فعالو ګډونوالو په توګه، او ښوونکو ته په درناوي سره، له تدریس څخه ښه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پای کې د ښوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د ښوونیز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په لیکلو او چمتو کولو کې یې نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، مننه کوم، او د لوی خدای ﷻ له دربار څخه دوی ته په دې سپېڅلې او انسان جوړوونکې هڅې کې بریا غواړم.

د معیاري او پرمختللي ښوونیز نظام او د داسې ودان افغانستان په هیله چې وګړي یې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دکتور محمد میرویس بلخي

سرلیکونه

لومړی څپرکی: د تاریخ بنسټونه، ۱- ۱۰

- د تاریخ د علم او ګټو په اړه څه پوهېږئ؟
- د تاریخ لیکونکو سرچینې کومې دي.
- له تاریخ څخه وړاندې او تاریخي دورې.
- په تاریخ کې د نیټو بدلون.

دویم څپرکی: د افغانستان لومړني مدنیتونه ۱۱- ۴۰

- آیا د افغانستان د پنځه زره کلن تاریخ د پیل په اړه معلومات لرئ؟
- آیا اریائیان پیژنئ؟
- د ویدي مدنیت په اړه مو څه اوریدلي دي؟
- د اوستایي مدنیت په اړه په څه پوهېږئ؟
- د افغانستان اساطیري تاریخ (پیشدادیان، کیانیان او اسپه) پېژنئ؟
- لرغونی افغانستان او له پردیو سره یې اړیکې (هخامنشیان، موریائیان او یونانیان).
- د یونان- باختري خپلواک دولتونه.
- د یونان- باختري پېر هنري او فرهنګي ځانګړتیاوې.
- آیا د کوشانیانو د کورنۍ په اړه معلومات لرئ؟
- -بګرام د کوشانیانو د امپراطورۍ سیاسي مرکز
- هډه د کوشانیانو د امپراطورۍ فرهنګي مرکز
- بامیان د کوشانیانو د امپراطورۍ عقیدتي مرکز
- آیا یفتلیان پیژنئ؟

دریم څپرکی: د نړۍ لرغوني مدنیتونه ۴۱- ۵۲

- آیا د مصر د تمدن په اړه معلومات لرئ؟
- د بین النهرین له پخواني تمدن سره آشنا شئ!
- آیا د فارس د تمدن په اړه معلومات لرئ؟
- د هند له تمدن سره آشنا شئ.
- آیا د چین له تمدن څخه خبر یاست؟

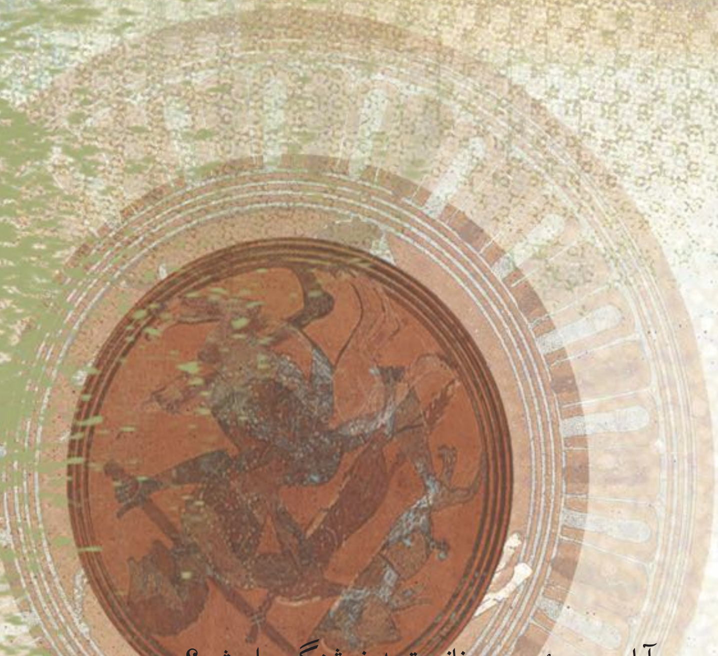

- آیا پوهیږئ چې یوناني تمدن څنګه پیل شو؟
- آیا اوریدلي مو دي چې د پخواني روم امپراطورانو ته یې د اروپا واکمنان ویل؟

څلورم څپرکی: د اسلام تاریخ ۵۷ -۸۰

- آیا پوهیږئ چې د عربستان اوضاع د اسلام له مبارک دین څخه وړاندې څرنګه وه؟
- د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد ﷺ له ژوند سره به ښه آشنا شئ.
- آیا د اسلام د مبارک دین د لومړیو غزاګانو او فتوحاتو په اړه معلومات لرئ؟
- آیا پوهیږئ چې د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه خلافت څرنګه پیل شو؟
- د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د خلافت په اړه څه معلومات لرئ؟
- آیا د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت د دورې د پېښو په اړه معلومات لرئ؟
- د حضرت علي (کرم الله وجهه) د خلافت دوران څرنګه تېر شو؟
- آیا د امویانو د خلافت د پیل په اړه معلومات لرئ؟
- آیا پوهیږئ چې د امویانو خلافت څرنګه له منځه ولاړ؟
- آیا پوهیږئ چې له امویانو څخه عباسیانو ته واک څرنګه ولېږدېد؟
- د عباسیانو خلافت څرنګه راوپرځید؟

د اووم ټولګي د تاریخ اصطلاحات ۸۱

لومړی څپرکی

د تاریخ بنسټونه (مبادي)

- د تاریخ د علم او ګټو په اړه څه پوهېږئ؟
- د تاریخ لیکونکو سرچینې څه شی دي؟
- آیا د زماني وېش په اړه په تاریخ کې معلومات لرئ؟
- آیا د نېټو بدلون او دولونو سره آشنایي لرئ؟

د لومړي څپرکي موخې

په دې څپرکي کې زده کوونکي د تاریخ له تعریف او ګټو سره آشنا کېږي د تاریخ لیکونکو سرچینې پېژني او سربېره پردې په هېواد او نړۍ کې له معمولو نېټو سره بلدېږي. د تاریخي دورو وېش زده کوي او هم د ځینو نېټو د بدلون په لارو چارو پوهېږي.

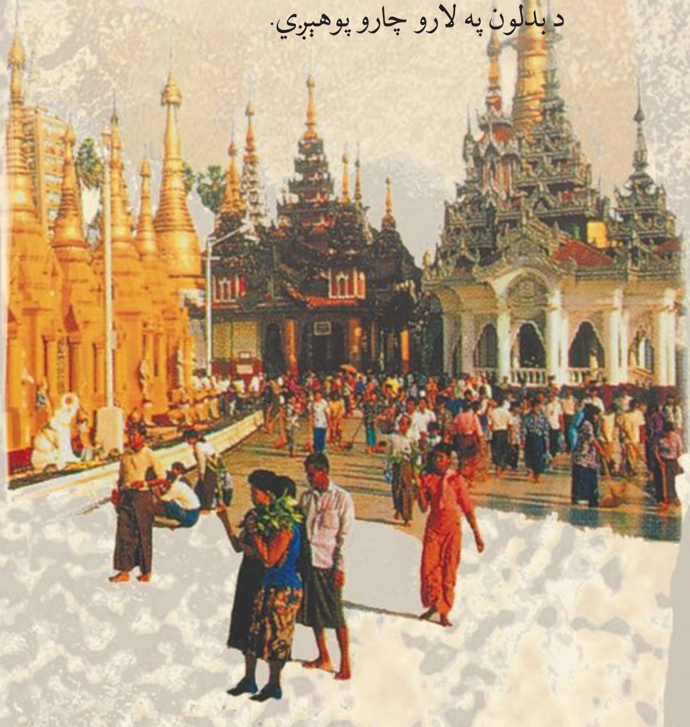

د تاریخ د علم او ګټو په اړه څه پوهیږئ؟

تاریخ د تېر مهال هېنداره او د اوس مهال لوست دی

تاریخ هغه علم دی چې تېرې شوې پېښې د مهال (زمان) او ځای (مکان) په پام کې نیولو سره بیانوي. مهال او ځای ته د تاریخي پېښو په اړه پام کول تاریخ له کیسو او افسانو څخه بېلوي.

کومه پېښه چې په ټاکلي مهال او ځانګړي ځای کې شوې وي، تاریخي پېښه ده. د بیلګې په توګه، د **بدر غزا** چې په دویم هجري قمري کال کې د مدینې په ۱۵۰ کیلومترۍ کې پېښه شوې یوه تاریخي پېښه ده. دا د تاریخ د علم دنده ده چې د دغې پېښې په اړه موږ ته معلومات را کړي.

پوهېږو چې انسانانو او بشري ټولنې بېلا بېل مهالونه او پړاوونه تېر کړي او اوسني پړاو ته رسېدلي دي. دغه ټولې پېښې او پړاوونه چې په بېلابېلو وختونو او بېلابېلو سیمو کې پېښې شوي، تاریخ لیکونکو لیکلي دي. دغو لیکل شوو متنونو ته تاریخ وایي.

تاریخ پوهان بشري تاریخ پر دوو دورو ویشي: **تر تاریخ وړاندې دوره** (**قبل التاریخ**) او **تاریخي دوره**. له تاریخ څخه وړاندې دورو مطالعه د انسان د پیدایښت څخه پیل او د لیک او لوست د رامنځته کېدلو پورې رسېږي. تاریخي دورې د لیک او لوست د رامنځ ته کېدو او لومړنیو بشري مدنیتونو له پیدایښت څخه پیل کېږي او تر اوسه پورې دوام لري. له تاریخ څخه وړاندې دورو کې

انسانانو ډېر ساده، او ستونزمن ژوند درلود. یوازې د خپل مټ په زور به یې خپلې اړتیاوې پوره کولې. په غرونو او سمڅو کې اوسېدل. د ونو او څارویو له پوستکو څخه به یې جامې جوړولې. د مېوو په ټولولو او د وحشي ژوو د ښکار له لارې به یې ژوند تېراوه.
څنګه چې انسان اشرف المخلوقات دی، نو له دې امله د نورو ژوو په پرتله یې په خپل ژوند کې بدلون راوست او اوسني مدني پړاو ته ورسېد. هغه مهال چې انسانان د مدنیت پړاو ته ورسېدل، له هغه سره سم تاریخي پړاو پیل شو او تر اوسه دوام لري. تاریخ موږ له تېرو شویو پېښو څخه خبروي. د پر مختللو ټولنو د ودې لاملونه راپېژني. لنډه دا چې تاریخ د تېر ژوند هېنداره او د راتلونکي انسان او بشري ټولنې لپاره لارښود دی.

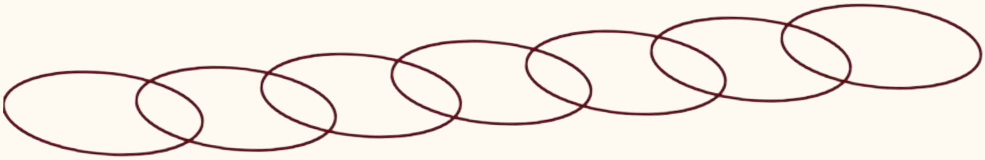

زده کوونکي دې همداسې انځور په خپله کتابچه کې رسم کړي او بیا دې د خپل ژوند هر کال په یوه دایره کې ولیکي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې تاریخ تعریف کړي او دویمه ډله دې د تاریخ ګټې بیان کړي.

پوښتنې

۱.تاریخ تعریف کړئ.
۲.تاریخ پوهان تاریخ په څو دورو وېشي؟ نمونه یې واخلئ.
۳.تاریخ موږ ته څه را زده کوي؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د تاریخ د ښېګڼو په اړه له خپلو مشرانو څخه پوښتنې وکړي او لاسته راغلي معلومات دې په ټولګي کې بیان کړي.

د تاریخ لیکونکو سرچینې کومې دي؟

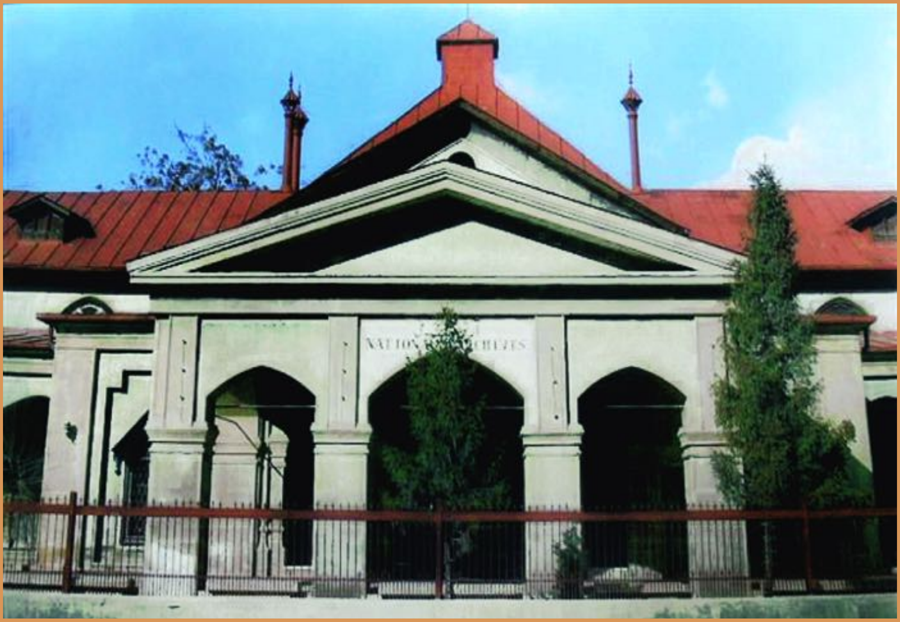

د افغانستان د ملی ارشیف انځور

د تاریخ تعریف او ګټې مو په تېر لوست کې ولوستلې په دې لوست کې به د تاریخي سرچینو په پېژندلو بحث وکړو.

تاریخ پوهان د تاریخ لیکلو لپاره سرچینو ته اړتیا لري. تاریخي سرچینې دوه ډوله دي: یو لیکل شوي او **خطي** اسناد او تاریخي آبدات او آثار. تحریري یا لیکل شوي اسناد په آرشیفونو کې ساتل کیږي چې د افغانستان ملي ارشیف هم دا ډول اسناد لري.

د لیکل شوو یا خطي اسنادو لوستل او له هغه څخه ګټه اخیستنه ډېر ستونزمن کار دی. دغه ستونزې دوه اړخونه لري. لومړی دا چې رسم الخط د زمانې په اوږدو کې بدلیږي، بله ستونزه دا ده چې انسان د زمانې په اوږدو کې له بېلابېلو لیکونو څخه کار اخیستی چې پوهېدل پرې ګران کار دی؛ لکه **میخي** لیک، هیروغلیف لیک، پخوانی **یوناني** لیک، **سانسکریټ** لیک او داسې نور.

دکابل په دارالامان کې د افغانستان د ملي موزیم ودانی

پخواني آثار هم هغه سرچینې دي چې تاریخ پوهان یې

د تاریخ لیکلو لپاره کاروي دا ډول آثار په موزیمونو کې ساتل کیږي. لکه څنګه چې د **افغانستان** په **ملي موزیم** کې په دې ډول ډېر تاریخي آثار شتون لري.

په تاریخ لیکلو کې له لرغونو او تاریخي آثارو څخه ګټه اخیستل د خطي اسنادو په پرتله ګران کار دی. د لرغونو او تاریخي آثارو د بیانولو او تشریح لپاره باید د لرغونپوهانو او لرغون پېژندنې له علم څخه استفاده وکړای شي.

د کابل بالاحصار پنځمه زېږدیزه پیړۍ

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې لیکل شوې سرچینې او دویمه ډله دې تاریخي آثار بیان کړي.

پوښتنې

١. تاریخ پوهان کومې سرچینې د تاریخ لیکلو لپاره کاروي؟
٢. له خطي اسنادو څخه ګټه اخیستل په تاریخ لیکلو کې کومې ستونزې را منځته کوي؟
٣. د آرشیف او موزیم ترمنځ توپیر ووایئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

که چېرې د زده کوونکو د اوسېدو په سیمه کې تاریخي ودانۍ وي، د هغه په اړه دې معلومات ولیکي او خپلو ټولګیوالو ته دې وړاندې کړي.

له تاریخ څخه وړاندې او تاریخي دورې

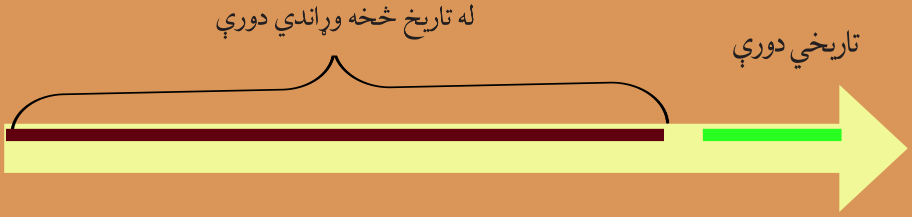

په لومړي لوست کې مو ولوستل چې تاریخ لیکونکي انساني ژوند پر دوو لویو دورو ویشي. تر تاریخ وړاندې دوره او تاریخي دوره. تر تاریخ وړاندې دوره د انسان او بشري ټولنو له پیدایښت څخه پیل شوې او د لومړنیو مدنیتونو او په ځانګړې توګه، د لیك او کتابت د منځته راتلو پورې رسیږي. تاریخي دوره د لیك او کتابت څخه پیل او تر اوسه دوام لري.

په زرګونو کلونه د انسان له ژوندانه څخه د ځمکې پر مخ تېر شول چې انسان او بشري ټولنه د لیك او کتابت لومړنیو مدنیتونو پورې ورسېدل. د انسان دغه اوږد عمر او هغه انساني ټولنه پېژندګلوۍ ته اړتیا لري. لرغونپوهان کولی شي چې د ژوندانه د دغه اوږد پېر (دور) په روښانه کولو کې له موږ سره مرسته وکړي.

پوهانو دغه اوږد پېر په مختلفو دورو باندې ویشلی دی. د انسان ډېر پخواني پېر ته د **ډبرې پېر** یا **سټون ایج**(Stone Age) وایي. په دې اوږده مهال کې چې زرګونه کلونه نیسي، انسانانو به له ډبرو څخه له جوړو شوو توکو کار اخیست او په سمڅو کې به یې ژوند کاوه. د ژارویو له پوستکو څخه به یې خپل ځانته جامې جوړولې. د مېوو په ټولولو او ښکار باندې بوخت وو.

دویم عصر د **مفرغ** یا **برونز ایج** (Bronze Age) په نامه یاد شوی دی. د لومړي ځل لپاره انسانانو د خپل ژوندانه د چارو د پر مخ بیولو لپاره له فلز څخه کار واخیست د برونز فلز د مس

او قلعې ترکیب دی. د هغه مهال انساني ډلو د ښارویو د روزلو په خنګ کې د نباتانو د کرلو، د نیالګیو د کښېنولو او د مېوه لرونکو ونو له روزلو سره آشنایي درلوده. د مېشت دایمي ځایونه به یې جوړول. د صنعت دندې هم خپل ارزښت درلود.

درېیم عصر د **اوسپنې د عصر** (Iron Age) په نامه يادېږي. له اوسپنې څخه ګټه اخيستل انساني ډلې د مدنيت عصر ته رسوي. له اوسپنيزو وسايلو څخه کار اخيستنې بېلا بېل ځایونه درلودل. د کار وسایل، زينتي آلات او تفريحي او ذوقي شيان به يې له اوسپنې څخه جوړول. انساني ډلو د ښارويو پر ساتلو سربېره کرنې، بڼوالۍ او د صنعت حرفې ته هم د يوازېنۍ دندې په توګه ارزښت ورکاوه. د مالونو بدلولو سوداګري يې د يوې ځانګړې دندې په توګه ومنله چې يوه ډله خلک پردې دندې بوخت وو.

تاريخ پوهان د لرغون پېژندونکو په څېر تاريخي دورې د **لومړنيو پېريو**، **منځنيو پېريو**، **نويو پېريو** او **معاصر پيريو** په نومونو پېژندلي دي.

لومړنۍ پېړۍ: دغه دوره د ليک او کتابت له منځته راتلو څخه چې درې زره کاله پخوا تر ميلاد زمانه ده، پيلېږي او بيا تر پنځمې زېږديزې پېړۍ پورې رسېږي.

منځنۍ پېړۍ: له پنځمې زېږديزې پېړۍ څخه پېل او تر پنځلسمې زېږديزې پېړۍ پورې دوام کوي.

نوې پېړۍ: له پنځلسمې زېږديزې پيړۍ څخه پېل او تر اتلسمې زېږديزې پېړۍ پورې رسېږي.

معاصره پيړۍ: له اتلسمی پېړۍ (د فرانسې له لوی انقلاب) څخه پيل شوې او تر اوسه دوام لري.

د يا دولو وړ ده چې دا د تاريخي زمانو د وېش يوه بېلګه ده چې تاريخ پوهان يې کاروي. په دغه وېش کې په زياته پيمانه اروپايي پېښې په پام کې نيول شوي دي.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې تر تاريخ وړاندې د درې ګونو زمانو نومونه واخلي او دويمه ډله دې د نوموړو پېرونو ځانګړتياوې روښانه کړي.

پوښتنې

۱. د ډبرې په دوره کې انسانانو د کار وسايل له کومو توکو څخه جوړول؟
۲. فلز يا برونز څه شی دی؟ شرح يې کړئ.
۳. د اوسپنې د زمانې انسانانو کومې دندې درلودې؟ شرح يې کړئ.
٤. د تاريخي دورو نومونه واخلئ.

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې په خپلو کورونو کې د ډبرينو، برونزي او اوسپنيزو وسايلو نومونه وليکي او په ټولګي کې دې ووايي.

په تاریخ کې د نېټو بدلون

نېټې او کلیزې د وخت او د وخت د وېش د پېژندلو غوره لاره ده.
په افغانستان کې درې ډوله نېټې او کلیزې معمول دي: **سپوږمیز** (قمري)، **لمریز** (شمسي) او **زیږدیز** (میلادي) په نومونو يادې شوې دي.
د لمریزې (هجري شمسي) او سپوږمیزې (هجري قمري) کلیزې پیل د **حضرت محمد** ﷺ د هجرت له لومړي کال څخه پیلیږي او زیږدیز (میلادي) کال د **حضرت عیسی** علیه السلام له زیږېدو څخه پیلیږي.
په رسمي، دولتي او اداري چارو کې له هجري لمریزې کلیزې څخه کار اخیستل کیږي. ځینو مهمو مذهبي ورځو کې لکه د **روژې میاشت**، **لوی اختر**، **کوچني اختر** او داسې نورو کې له هجري سپوږمیز سنې څخه کار اخیستل کېږي.
هجري لمریزه کلیزه ۱۲ میاشتې ده چې ۳۶۵ ورځې او ٦ ساعته کېږي. هجري سپوږمیز کال هم ۱۲ میاشتې دي، خو د ورځو شمېر یې ۳۵٤ ته رسېږي. همدا د ورځو توپیر د دغو کلیزو په منځ کې د نېټو د توپیر سبب شوی دی.
که وغواړو چې هجري شمسي نېټه په زیږدیزه نېټه او زیږدیزه نېټه په هجري شمسي واړوو، ساده لاره یې دا ده چې ٦۲۱ شمېره ور سره جمع یا ور څخه تفریق کړو. په دې ډول که د **محمود** د زیږېدو کال ۱۹٦٦ زیږدیز وي او وغواړو چې دغه نېټه په هجري شمسي بدله کړو، نو د ٦۲۱ شمېره له

۱۹٦٦ شمېرې څخه تفریقوو چې حاصل تفریق یې په هجري شمسي نېټه د محمود د زېږېدو کال کېږي. او که د **زلمي** د زېږېدو کال ۱۳۵۵ هجري شمسي وي او وغواړو چې دا شمسي نېټه په میلادي کال واړوو نو د ۱۳۵۵ شمېره له ٦۲۱ شمېرې سره جمع کوو او حاصل جمع یې په میلادي کال د زلمي د زېږېدو کال راښیي.

لاره:

۱۹٦٦ د محمود د زېږېدو کال

-٦۲۱

۱۳٤۵ هجری شمسي

لاره:

۱۳۵۵ د زلمي د زېږېدو کال

+ ٦۲۱

۱۹۷٦ زېږدیز

د هجري قمري سنو بدلول په هجري شمسي او یا د هجري شمسي سنو بدلول په هجري قمري د نورو محاسبو له مخې ترسره کیږي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د نېټو نومونه واخلي او دویمه ډله دې د شمسي نېټو اوښتون په زېږدیزې او د زېږدیزو نېټو اوښتون په هجري شمسي په ټولګي کې اجرا کړي.

پوښتنې

۱- لمریز (هجري شمسي) کال څو ورځې او څو ساعتونه دی؟

۲- سپوږمیز (هجري قمري) کال څو میاشتې او څو ورځې دی؟

۳- د سپوږمیز کال او لمریز کال مبدأ څه ده؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له خپلو مشرانو څخه د جومات او د خپلې سیمې د ښوونځي د ودانۍ تاریخ وپوښتي او هغه تاریخ دې په زېږدیز کال واړوي.

دویم څپرکی

د افغانستان لومړني مدنیتونه

- د افغانستان د پنځه زره کلن تاریخ د پیل په اړه معلومات لرئ؟
- آیا آریایان پېژنئ؟
- د ویدي مدنیت په اړه مو څه اورېدلي دي؟
- د اوستایي مدنیت په اړه په څه پوهېږئ؟
- د افغانستان اساطیري تاریخ (پیشدادیان، کیانیان او اسپه) پېژنئ؟
- لرغونی افغانستان او له پردیو سره یې اړیکې (هخامنشیان، موریان او یونانیان).
- د یونان - باختري خپلواک دولتونه.
- د یونان - باختري پېر هنري او فرهنګي ځانګړنې.
- آیا د کوشانیانو د کورنۍ په اړه معلومات لرئ؟

بګرام د کوشانیانو د امپراطورۍ سیاسي مرکز
هډه د کوشانیانو د امپراطورۍ فرهنګي مرکز
بامیان د کوشانیانو د امپراطورۍ عقیدتي مرکز

- آیا یفتلیان پېژنئ؟

د دويم څپرکي موخې

په دې څپرکي کې به زده کوونکي د افغانستان له پنځه زره کلن تاريخ سره آشنا شي. پر دې سربېره د آريايي مهاجرتونو، آريايي مدنيتونو، د افغانستان له لرغوني تاريخ، او ديونان- باختري خپلواکو دولتونو سره اشنا کېږي او د کوشانيانو د امپراطورۍ په اړه معلومات پيداکوي. د کوشانيانو عمده سياسي- فرهنگي مرکزونه پېژني او د کوچنيو کوشانيانو (کيداريانو او يفتليانو) د امپراطورۍ په اړه معلومات ترلاسه کوي.

د افغانستان د پنځه زره کلن تاریخ د پیل په اړه معلومات لرئ؟

په تېرو لوستونو کې له تاریخ څخه وړاندې او د تاریخي دورو یادونه وشوه. افغانستان هم تر تاریخ وړاندې دورې لري. په بېلابېلو بحثونو کې **د افغانستان له پنځه زره کلن تاریخ** څخه خبرې کېږي. په دې پوهېږئ چې د پنځه زره کلن تاریخ دغه خبره د کومو آثارو او سرچینو په وسیله ثابته شوې ده؟

لرغون پېژندونکو د **کندهار** په شمال لوېدیځه سیمه (**منډیگک**) کې څېړنې او کیندنې کړې دي. د دغو څېړنو په پای کې دا ثابته شوې چې تر میلاده درې زره کاله مخکې د منډیگک اوسېدونکو د داسې تمدن بنسټ کېښود چې د افغاننستان د پنځه زره کلن تاریخ ثبوت دی. د کیندنو په لړ کې ډېر آثار او داسې وسایل لاسته راغلي چې په دغه لرغوني سیمه کې د یوه پراخ مدنیت استازیتوب کوي. په دغه ځای کې ډېرې مجللې ودانۍ څرگندې شوې چې لوی انگړ، لوی دېوالونه، کوټې او دفاعي مورچلې لري او د منډیگک د واکمنانو د پلازمینې استازیتوب کوي. سربېره پر دې د خوراکي توکو په ځانگړې توگه د غنمو زېرمونه، بېلا بېل **خاورین لوښي، مسي او برونزي** ښکلي زینتي وسایل او **خاورینې مجسمې** هم د کیندنو په وخت کې د **فرانسوي** لرغون پوهانو په وسیله پیدا

شوي دي.

د منډيګک اوسېدونکو له ګاونډيو مدنيتونو سره متقابلې اړيکې درلودې. له موندل شوو آثارو څخه دا ښکاري چې د منډيګک خلکو په شمال کې د انو او نمازګاه تپې (**ترکمنستان**)، په لوېديځ کې د **سيالک تپې** (**ايران**) له وګړو سره او په سويل کې د **هړپه** او **موهنجودارو** (هند) له مدنيتونو سره کلتوري او اقتصادي اړيکې درلودې. د منډيګک لومړني اوسېدونکي ښايي تر ميلاده ۲۵۰۰ کاله پخوا دغه سيمې پرېښې وي. د منډيګک د پرېښودلو په اړه پوهانو بېلا بېلې نظريې وړاندې کړې دي. ځيني په دې عقيده دي چې پرله پسې وچکالۍ او د **هلمند** د سيند د اوبو لړوالي يې بنسټيز لاملونه دي چې د منډيګک اوسيدونکي د هغه ځای پرېښودلو ته اړ شول.

له منډيګک څخه تر لاسه شوي مجسمې

ځيني نور بيا د منډيګک د پرېښودلو لامل جګړې بولي چې په پايله کې مخالفان بريالي شول او منډيګک د اوسېدونکو ميشت ځايونو ته يې اور وروااچاوه او هغوی يې د کور کلي پرېښودو ته اړ کړل.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هغو آثارو په باره کې معلومات ورکړي چې له امله يې د افغانستان پنځه زره کلن تاريخ ثابت شوی دی. دويمه ډله دې د منډيګک د خلکو اړيکې له نورو ګاونډيو خلکو سره څرګندې کړي او دريمه ډله دې له منډيګک څخه د خلکو د وتلو لاملونه څرګند او خپلو ټولګيوالو ته دې بيان کړي.

پوښتنې

۱- منډيګک چېرته پروت دی؟

۲- د افغانستان د پنځه زره کلن تاريخ ثبوت په کومو آثارو کې څرګند شوی دی؟

۳- له ګاونډيو خلکو سره د منډيګک د وګړو اړيکې ووايئ.

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د افغانستان د تاريخ او لرغونتوب په باره کې يو مطلب جوړ او راتلونکي ساعت کې دې په ټولګي کې وړاندې کړي.

آیا اریاییان پېژنئ؟

د لرغوني بلخ (ام البلاد) د ودانیو پاتې شونې

افغانستان ته د **آریاییانو** راتګ تر زېږدیز (میلاده) دوه زره او پنځه سوه (۲۵۰۰) کاله پخوا منل شوی دی. آریایانو خپلو ځانونه اصیل او د ښو اخلاقو خاوندان ویل. د هغوی د لومړنیو تم ځایونو په اړه ډاډمن معلومات نشته. هغه څه چې څرګنده دي هغه دا دي چې آریایان له **سیر دریا** او **آمو سیند** څخه د لرغوني افغانستان **بخدي** (**بلخ**) ته راغلل.

آریایانو د ژوندانه په لومړني مهال کې کوچیاني او چوپاني ژوند درلود کله چې په بخدي کې میشت شول، ښاري ژوند ته یې مخه کړه. آریایانو کورنی نظم درلود. خپلې کورنی ته یې «**کولا**» ویل. له څو کولا څخه یو قبیله او له څو قبیلو څخه یو ټبر (قوم) جوړیده. د خپلو اوسېدو ځای ته یې «**پور**» ویلې. دغه ټول نومونه د **کهول**، **میرویس**، **بګرام** او **شېرپور** کلمو کې اوس هم معمول دي. اریایانو د خپلو اوسیدو سیمو ته «**اریانا ویجه یا اریانا ورشو**» ویل او د ورشو کلمه تر اوسه هم استعمالېږي.

آریایانو په بخدي (بلخ) کې د لومړني اریایي مدنیت بنسټ کېښود. د بلخ ښار یې جوړ کړ. لوی کورونه او جګ دېوالونه یې ودان کړل. د ښار د ساتنې لپاره یې ډېر جګ دېوالونه او برجونه جوړ کړل چې په بلخ کې لا تر اوسه هم د پخواني بخدي آثارو پاتې شونې لیدل کېږي.

اریایانو بلخ ته تر رسېدلو وړاندې کوچیاني ژوند درلود. دغه مطلب له هغو شواهدو او آثارو څخه څرګندېږي چې لرغون پېژندونکو د **سمرقند** په لرغوني سیمې (**تالی برزو**) کې په ۱۹۳۹ ز کال کې

وموندل. په دې لرغونو آثارو کې يوه هم هغه مجسمه وه چې نيمه تنه يې د انسان او نيمه تنه يې د حيوان په ډول جوړه شوې وه. پوهان په دې باور دي چې دغه مجسمه د **کيومرث پاچا** په مهال کې جوړه شوې چې د آريايانو يو ځواکمن ټولواک و.

آريايانو بخدي ته تر رسېدو وروسته د څارويو د ساتلو او روزلو تر څنګ په کرنې او بڼوالۍ لاس پورې کړ. ډول ډول ګلونه يې وکرل او ميوه لرونکې ونې يې کېنولې، د خوښۍ په محفلونو کې يې يو بل ته د ګلانو ګېډۍ ورکولې، د نوي کال په لومړيو ورځو کې ښځو، نارينه وو، ځوانانو او زړو يو ځای د جشن محفلونه نيول، ساز و سرود او اتڼونه به يې کول. د آريايانو مشهور جشن د «**سامانه**» په نامه يادېده. په جشن کې ځوانانو آسونه ځغلول، اتڼونه به يې کول، د غشو او نېزې لوبې به يې کولې، د ساز، سرود او خوښۍ محفلونه به يې جوړول.

د آريايانو لېږد (مهاجرت)

د آرياييانو د ژوندانه او مدنيت په اړه له څلورو **ويدي** کتابونو يا سرودونو څخه چې د ويدي په نامه يادېږي، معلومات لاسته راغلي دي. په دغو کتابونو کې د آريايانو ادبي، کلتوري، اقتصادي، مذهبي او سياسي معلومات شته.اوس هم تاريخ پوهان د اريايانو د ژوندانه د مختلفو اړخونو په اړه د معلوماتو د لاسته راوړلو لپاره له دغو څلورو کتابونو څخه چې په **سانسکريټ** ژبه ليکل شوي، ګټه اخلي. د وخت په تېرېدو سره د آريايانو شمېر په بخدي کې ډېر شو او د لېږد او مهاجرت لړۍ يې پيل کړې. يو شمېر اريايي ډلې د **سليمان** د غرونو لمنو ته او د **هندوکش** سويل ته واوښتل او هلته يې واړول. وروسته د **هند** ځمکو ته ورسېدل د آريايانو نورې ډلې لوېديځې خواته ولېږدېدې. هغوی لومړی **پارس** (**ايران**) او وروسته **ترکيې** او **اروپايي** هېوادونو ته ورسېدل. هغه آريايان چې په افغانستان کې پاتې شول هغوی په هېواد کې د **ويدي** او **اوستايي** مدنيتونو بنسټ کېښود.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د بلخ د آريايانو د لومړني ژوندانه په اړه او دويمه ډله دې د اريايانو د ټولنيز جوړښت په اړه خپل معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

١. آريايانو خپل ځان څنګه تعريف کړی؟

٢. د آريايانو لومړنی پلازمينه (پايتخت) څه نومېده او چيرې وه؟

٣. آريايانو بخدي ته تر رسېدو وړاندې .... ژوند درلود.

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له خپلو مشرانو څخه د کوچيانې ژوندانه په اړه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې په ټولګي کې بيان کړي.

د ویدي مدنیت په اړه مو څه اوریدلي دي؟

د آریایانو مهاجرت

د آریایانو په باره کې مو لازم معلومات لاسته راوړل. اوس د آریایانو مدنیت سره آشنا کېږو.

د لرغوني افغانستان لومړی مدنیت د **ویدي** په نامه یادېږي. د دې مدنیت نوم له ویدي کتابونو څخه اخیستل شوی دی. دغه مدنیت تر میلاده ۱۸۰۰ کاله پخوا پیل او تر میلاده ۱۲۰۰ کاله د مخه یې دوام درلود.

د دغه مدنیت په اړه معلومات د ویدي له څلورو ګونو وکتابونو څخه لاسته راغلي چې په ویدي کتابونو مشهور دي. دا کتابونه پر دې سربېره چې بشپړ سیاسي، اقتصادي او ټولنیز معلومات لري، د آریایانو د هغه مهال د اخلاقو او عقیدو او د هغې زماني د کلتور په اړه هم اړین معلومات په کې شته. لکه چې د مخه مو ولوستل آریایانو څانګړی ټولنیز نظام درلود. په آریایي دولو کې شاهي نظام واکمن و، ټولنه په څانګړې تدبیر اداره کېدله. د کورنۍ په سر کې پلار (**پاتي**) و. له څو کورنیو یو خېل یا زی جوړېده چې د هغې په رأس کې **کوترا پاتي** موجود و. له څو خېلونو یا زیو څخه یوه قبیله جوړېده چې په رأس کې یې **ګراماپاتي** ځای درلود. د څو قبیلو رئیس ته یې **ویس پاتي** ویلې. څو ویس پاتي به د ټولواک له خوا چې **راجان** نومېده اداره کېدل.

د آریایانو د ټولنیزې اوضاع په اړه هم ویدي سرودونه روښانه معلومات لري. د بېلګې په توګه، د ښځې مقام ته په ویدي مدنیت کې درناوی کېده؛ سره له دې چې د هلك زېږېدنه یې نېکمرغي ګڼله، خو د ویدي پېر ښځو څانګړی ځای درلود. لکه څنګه چې په **ریګوېدا** کې د ډېرو ښځو اشعار له څانګړې

هنري لطافت او صنعت سره ثبت شوي دي، له هغو څخه یوه شاعره ښځه د (**گوشاه**) په نامه شهرت درلود چې د هغې اشعار د ریگویدا په لومړي جلد کې ثبت دي. بله شاعره ښځه «**لوپامودرا**» نومېږي چې د هغې اشعار هم د ریگویدا د کتاب په لومړي جلد کې راغلي دي.
په ویدي مدنیت کې ځانگړی اقتصادي نظام و. د ویدي مدنیت انساني ډلو د خپل ژوند اساسي اړتیاوې د چوپانی او کرنې له لارې پوره کولې د آریایانو شتمني د څارویو لکه پسونو، وزو، غویانو او داسې نورو د شمېر له مخې اندازه کېده.
آریایان د کرنې او چوپانی تر څنگ په سوداگرۍ هم بوخت وو. د تبادلې واحد او تجارتي متاع یې غواگانې وې چې هغه ته یې «**پیسو**» ویل. د پیسې نوم هم چې اوسنی پولي واحد دی ریښه یې د آریایي دورې د ویدي عصر پیسو ته رسېږي.
د ویدي مدنیت پر مهال به وگړو ټوکران اوبدل. د څارویو له وړیو څخه به یې ډول ډول جامې گنډلې. اوسپنیز وسایل به یې جوړول. له اوسپنې څخه به یې پر ظریفو زینتي وسایلو سربېره د تولیدي چارو لپاره هم ډېر کلک وسایل جوړول. د ډول، ډول خاورینو او لرگیو لوښو جوړولو رواج درلود. د ښځو لپاره ځانگړي لوښي وو. د ویدي مدنیت پر مهال ټولو کسبگرو لکه کلالانو، پښگرانو، نجارانو او نورو په ډېر قدر او حرمت سره ژوند کاوه.
په ویدي عصر کې انسانانو په مختلفو خدایانو عقیده درلوده. له هغو څخه یو هم (**اوشاس**) وو چې د خلکو په باور هغه یوه ښځه وه او د سپیده دم یا د سهار خدای په نامه یادېدله. سره له دې چې د ډېرو خدایانو عبادت به یې کاوه، مگر بیا یې هم په خدای باندې خاصه عقیده درلوده، په ریگویدا کې داسې راغلي دي: «پر هر ثابت او هر حرکت کوونکي او هم هر څه چې پر لارې ځي او هر هغه څه چې مري پر دغو ټولو شیانو باندې یوازې یو خدای واکمني لري».

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دریوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د ویدي مدنیت د سیاسي اوضاع په اړه، دویمه ډله دې د اقتصادي وضعې په اړه او دریمه ډله دې د ویدي دورې د اعتقاداتو په اړه خپل معلومات په ټولگي کې بیان کړي.

پوښتنې

۱. لومړنی مدنیت په افغانستان کې په کوم نامه یادیږي؟
۲. ښځو د ویدي مدنیت پر مهال څه ډول مقام درلود؟ شرح یې کړئ.
۳. د ویدي وگړو د عقایدو په اړه په څه پوهیږئ؟ خپل معلومات څرگند کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له مشرانو څخه د اسلام تر مبارک دین دمخه د خلکو د عقیدو په اړه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې ټولگیوالو ته بیان کړي.

د اوستايي مدنيت په اړه څه پوهيږئ؟

د اوستايي مدنيت يوه سيمه

او ستايي مدنيت د افغانستان په تاريخ کې دويم مدنيت دی. د دې مدنيت نوم د **اوستا** له کتاب څخه اخيستل شوی چې د **زردشتيانو** لپاره سپيڅلی دی. اوستا د قانون، بنياد او دستور په توګه معنا شوې ده. دغه مدنيت له زېږد څخه دمخه د ۱۲۰۰ کالو شاوخوا کې پيل شوی او تر زېږد دمخه ۷۰۰ کالو پورې يې دوام کړی.

د اوستايي مدنيت بنسټ په **بخدي** کې کېښودل شو. په دغه اړه د اوستا په کتاب کې داسې راغلي دي: **يما د اهو رامزدا** په امر يوه سيمه جوړه کړه" چې د هغه پلن والي او اوږدوالي د يوه **اسپرس** (د آس ځغلولو د يوه ميدان) په اندازه و چې په هغه کې ځينې حيوانات لکه پسونه، غويان، مرغان او ځينې ځناور لکه سپي او داسې نور ساتل او د اوبو ځای يې د يوې **هاني** (ميل) په اوږدوالي وکېنده او په دغه سيمه کې يې ښارونه، کوڅې او خونې جوړې کړې. خو دروغجنو، ليونيو او عليلو کسانو ته يې په ښار کې ځای ور نکړ.

زردشت چې د **سپينتمان** په نامه هم يادېده د زردشتيانو مشر لاربنود، د اوستا پنځوونکی او د اوستايي مدنيت محرک و. نوموړي خپل نصيحتونه په سرودونو کې ويل. زردشت د سالم ژوند لپاره

پر درېوو اصلونو باندې ټينګار کاوه چې هغه **ښه فکر کول، ښه ويل** او **ښه کار کول** دي. د زردشت د شخصيت او ژوندانه په هکله د اوستا په کتاب کې ډېرې څرګندونې شته. داسې ويل کېږي چې نوموړي د پخواني بلخ (بخدي) د ښار په شاوخوا کې ژوند کاوه.

زردشت د لرغوني افغانستان په يوې نجيبې کورنۍ پورې اړه درلوده. نوموړي د فکري اصلاحاتو لاربښوونه پيل کړه. پر همدې مهال يې د يوې نوې تګلارې پر بنسټ د ځينو وزيرانو او واکمنانو سره د خپښې اړيکې جوړې او هغه يې ويالله.

ځينې مؤرخان زردشت د **اسپه** له مشهورې کورنۍ څخه ګڼي. د زردشت د کورنۍ په اکثرو نومونو کې د اسپه کلمه په وار وار راغلې ده. د زردشت پلار **پور اسپه** او نيکه يې **ميچت اسپه** نومېده چې د وروستي نوم معنا يې د قوي آسونو څښتن ده.

د اوستا کتاب د زردشت له خوا وړاندې شوی دی. دغه کتاب په حقيقت کې د زردشتي آيين د پيروانو لپاره د لارښوونې اصول دي. اوستا د نړۍ د پخوانيو کتابونو له جملې څخه ده چې په اغلب ګومان سره دغه کتاب کې له ۱۲۰۰ څخه تر ۶۰۰ کاله پخوا تر ميلاده پېښې راغلې دي.

په اوستايي مدنيت کې درې ګوني ټولنيزې طبقې (**روحانيون، نظاميون او بزګران**) موجود وو. خلکو کليوالي ژوند درلود. بزګرې او ښوالي د دوی اصلي دنده وه. د دې ترڅنګ، دوی په مالدارۍ هم بوخت وو. برونزي او اوسپنيز شيان به يې کارول. سربېره پر دې په اوستا کې د سياسي کورنيو او واکمنانو په اړه هم څرګندونې شوې دي. په اوستا کې هغو نومونو يادونه شوې چې د افغانستان په اساطيري تاريخ کې لوړ ځای لري؛ لکه: **اسپه، کيانيان** او **پيشداديان** چې په راتلونکو درسونو کې به يې په تفصيل سره ولولو.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د اوستا په اړه او دويمه ډله دې د زردشت او د هغه د نصيحتونو په باره کې خپل معلومات ټولګيوالو ته ووايي.

پوښتنې

۱. د اوستايي مدنيت او د هغه د معنا په اړه څه پوهېږئ؟
۲. زردشت څوک و؟
۳. اوستا پر څو برخو وېشل شوې ده؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي له ښه فکر کولو، ښه ويلو او نيک کار کولو څخه څه معنا اخلي؟ له خپلو دوستانو او خپلوانو څخه دې پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې ټولګيوالو ته بيان کړي.

نهم لوست

د افغانستان اساطيري تاريخ (پيشداديان، کيانيان او اسپه)

رستم د شهنامې مشهور پهلوان

د افغانستان په اساطيري تاريخ کې درې مهمې کورنۍ معرفي شوې دي.

الف- پيشداديان

هوشنګ لومړنی اوستايي پهلوان دی چې له دېوانو سره جنګېده او پر هغوی يې واکمني درلوده. هوشنګ د **کيومرث** له اولادې څخه و چې د پيشداديانو لړۍ د ده له نسل څخه ده. هوشنګ د بخدي ښار د لومړني قانون جوړوونکي په توګه پېژندل شوی دی. ترهوشنګ وروسته **تهمورث** واک ته ورسېد چې د اوو هېوادونو د ټولواک په نوم پېژندل شوی و. له تهمورث وروسته واک جمشيد (**يما**) ته ورسېد چې د افغانستان په اساطيري تاريخ کې په زړه پورې حماسي او عشقي کيسې لري. د هغه مهال مشهورې کيسې زياتې دي چې د بېلګې په توګه د **رستم** او **سهراب** او د **کاوه آهنګر** د کيسو يادونه کولی شو. د کاوه آهنګر کيسه د داسې پېښو او واقعاتو پر بنسټ جوړه شوې چې يوه کس د کاوه اهنګر په نامه د خپلې پښګرۍ څرمنه د بيرغ په ډول د نيزې پر سر وترله او خلک يې را ټول کړل چې د **ضحاک** او د هغه د ظلم او ستم پر ضد پاڅون وکړي چې په پای کې ضحاک له منځه لاړ او کاوه آهنګر بريالی شو.

ب- کيانيان

کيانيان د افغانستان د اساطيري لړۍ يوه بله کورنۍ ده چې په پخواني بلخ کې يې واکمني درلوده. دغې کورنۍ ته يې په **شاهنامه** کې کياني ويلې ده. د اوستا په ليکنه کې د دې کورنۍ لومړنی ټولواک د

کيقباد په نامه ياد شوی چې د رستم پهلوان په غوښتنه په بلخ کې پر تخت کښيناست او پنځلس کاله يې واکمني وکړه.

تر هغه وروسته، د ده زوی **کيکاوس** پرتخت کښېناست چې له پرديو سره وجنګېد او پر هغوی برياليو شو. تر کيکاوس وروسته **سياوش** واک ته ورسېد. سياوش ددې کورنۍ ډېر ځواکمن ټولواک و. دغه واکمن د **تورانيانو** سره په مخامخ جګړه کې له منځه ولاړ. تر ده وروسته **کيخسرو** واک ته ورسېد. نوموړي د پلار د وينې د غچ اخيستلو لپاره له تورانيانو سره وجنګېد. په پای کې **توراني افراسياب** او د هغه ورور يې په زنځير وتړل او ويې وژل.

ج- اسپه

له کياني کورنۍ وروسته د افغانستان په اساطيري تاريخ کې بله لړۍ منځ ته راغله چې د اسپه کورنۍ په نامه يې شهرت وموند. څنګه چې د دغې کورنۍ د هر ټولواک د نامه په پای کې د اسپه کلمه راغلې ده نو په تاريخي متنونو کې د اسپه د کورنۍ په نوم مشهور دي. ددغې کورنۍ لومړنی ټولواک **لهراسپ** نومېده. لهراسپ خپل مرکز له بخدي څخه د بلخ نوبهار ته راوست. هغه هم د تورانيانو په وسيله ووژل شو. نوموړي باهمته عادل او د لوړ شخصيت خاوند او د زردشت د تګلارې پيرو و.

داسې ويل کيږي چې زردشت د خپل کتاب (۱۲۰۰۰) نسخې ليکلې وې چې د **وهران** په اورتون کې ساتل کېدې. دغه معبد د ګشتاسپ له خوا په بلخ کې ودان شوی و.

له ګشتاسپ څخه وروسته ددغې لړۍ نور پاچاهان هم واک ته ورسېدل. د بېلګې په توګه **اسفنديار، داراب** د **همای زوی** او د داسې نورو نومونه يادولای شو. بايد وويل شي د افغانستان اساطيري تاريخ پر دريو سرچينو (منابعو) ولاړ دی چې هغه **اوستايي متون، د فردوسي شاهنامه** او **شفاهي کيسې** دي چې تر اوسه د افغانستان د وګړو ترمنځ سينه په سينه يو او بل ته لېږدول کېږي او لا تر اوسه په مختلفو ډولونو پاتې شوې دي.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دريوو ډلو وويشل شي. لومړۍ ډله دې د افغانستان د اساطيري تاريخ د کورنيو نومونه واخلي، دويمه ډله دې ددې کورنۍ د دريوو نامتو شخصيتونو نومونه واخلي او درېمه ډله دې د افغانستان د اساطيري تاريخ پر ځانګړو سرچينو باندې خبرې وکړي.

پوښتنې

۱. د افغانستان په اساطيري تاريخ کې کومې کورنۍ شاملې دي؟

۲. لومړۍ کورنۍ د افغانستان په اساطيري تاريخ کې په کوم نامه ياده شوې ده؟

۳. د افغانستان د اساطيري تاريخ درې سرچينې کومې دي؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له خپلو مشرانو څخه د تاريخي کيسو په اړه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

لرغوني افغانستان او له پردیو سره یې اړیکې
(هخامنشیان، یونانیان او موریایان)

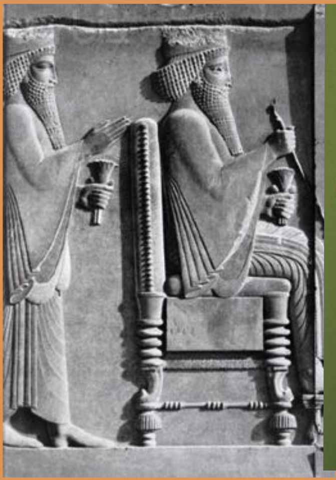

داریوش او خشایارشا

مقدوني سکندر

چندرا گوپتا

له زېږدیز کال څخه وړاندې په شپږمه پېړۍ کې د لرغوني افغانستان په محدوده کې واحده سیاسي واکمني نه وه. په هر ګوټ کې محلي حکومتونو او خپلواکو سیاسي واکمنیو حاکمیت درلود. همدا مهال د افغانستان په لوېدیځ کې د یوې نوې امپراطورۍ بنسټ کېښودل شو چې د **پارس** په تاریخ کې د **هخامنشیانو** په نامه یاده شوې ده. د دې امپراطورۍ بنسټ د **مادانو** د کورنۍ وروستني لمسي **کوروش** له زېږدیز څخه وړاندې په ۵۵۰ کال کې کېښود.

هخامنشیان

د کوروش تر قوماندې لاندې لښکرو له زېږدیز څخه د مخه په ۵۴۹ کال کې د افغانستان ځینې شمالي سیمې تر لنډې مودې پورې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوستې. تر کوروش وروسته د ده زوی **کمبوجیه** واک ته ورسېد. هغه د پارس لوېدیځو پولو ته زیات پام وکړ. د **مصري فرعون** سره یې جګړې وکړې او هغه ته یې ما ته ورکړه او د هغه سیمې یې خپلې کړې. نوموړی پارس ته د بېرته تګ پرمهال پر لار مړ شو.

د هخامنشیانو زیات کسان واک ته ورسېدل خو نامتو واکمنان یې **لومړی داریوش، خشایار شاه، دویم داریوش** او **دویم اردشیر** وو. د هخامنشیانو امپراطوري له زېږدیز څخه دمخه په ۳۳۱ کال کې مقدوني سکندر له منځه یووړه.

یونانیان

مقدوني سکندر د هخامنشیانو امپراطوري له منځه یووړه او بې له ځنډه یې د میلاد څخه د مخه په ۳۳۰ کال کې پر لرغوني افغانستان یرغل وکړ. سکندر د افغانستان د نیولو لپاره د **هرات، کندهار، کابل** او د **پغمان** له لارې د **ققفاز سکندریې** (**بگرام**) ته ولاړ او وروسته د افغانستان شمالي سیمو ته ورسید او هلته یې د **ای خانم** د ښار بنسټ کیښود. د شمالي سیمو له تصفیې څخه وروسته ختیځې خواته ولاړ او د **نورستان** او **کونړ** له لارې **چترال** ته ورسېد. سکندر له **یوسفزیو** سره په یوه جګړه کې په پښه ټپي شو. د سکندر لښکریان پنځه کاله د افغانستان په مختلفو سیمو کې وجنګېدل.

سکندر، یونان ته د بېرته تللو پرمهال د **سند سیند** له لارې د مقدونیې پر لوري وخوځېد. د لارې په اوږدو کې د ملاریا په مرض اخته او تر میلاده **۳۲۳** کاله وړاندې مړ شو. له سکندر څخه وروسته دغه لویه یوناني امپراطوري د یونان د پوځي مشرانو تر منځ ووېشل شوه.

موریایان

د هند موریایانو چې لومړنی واکمن یې چندراګوپتاو د نورو پردیو په شان یرغلګرو لرغوني افغانستان یوه برخه هغه مهال تر لاسه کړه چې په یوناني امپراطورۍ کې یې ګډوډي رامنځته کړه. د هغوی واکمني د یونان باختري خپلواکو دولتونو د خپلواکۍ د اعلان تر مهاله دوام وکړ.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دریوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هخامنشیانو په اړه، دویمه ډله دې د یونانیانو په باره کې او دریمه ډله دې د هندي موریایانو په اړه خبرې وکړي.

پوښتنې

۱. د هخامنشیانو په اړه څه پوهیږئ؟ بیان یې کړئ.
۲. یونانیان څه ډول د افغانستان خاورې ته راورسېدل.
۳. د هند د موریایانو په باره کې څه پوهیږئ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د هخامنشیانو، یونانیانو او موریایانو په اړه معلومات راټول او په ټولګي کې دې وړاندي کړي.

د يونان- باختري خپلواك دولتونه

يوناني مسكوكات

د مخه مو ولوستل چې د سكندر تر واكمنۍ لاندې سيمې د يوناني قوماندانانو تر منځ وويشل شوې. يوناني **سلوكيديانو** د سكندر د امپراطورۍ يوه برخه هم په اختيار كې درلوده. هغوی **شام** او په هغه پورې تړلې سيمې اداره كولې. سلوكيديانو يو تن يوناني افسر د لومړي ديو ديتس په نامه د باختر د والي په توګه وګوماره. نوموړی چې كله باختر ته ورسېد، د باختر او **سغديانه** خپلواكي يې اعلان كړه. د **ديو ديتس** د واكمنۍ پېر له زېږدېز څخه وړاندې ۲٤٥ - ۲۳۰ كلونو پورې رسېږي. تر هغه وروسته دويم ديو ديتس د باختر كنټرول او اداره په لاس كې ونيوله. نوموړي د خپل دولت خپلواكي اعلان كړه له **اشكانيانو** سره يې د دوستۍ اړيكې ټينګې كړې. ځكه دواړه نوي دولتونه د شام (سوريې) د سلوكيديانو پر خلاف وو. **ايوتيديوم** د يونان باختري دولت يو ډېر ځواكمن ټولواك و، چې د خپلې واكمنۍ په پېر كې يې د **شامي سلوكيديانو** يرغل پر شا وتنباوه او بيا يې د سولې له لارې هغوی په شا كړل. نوموړي د **هندوكش** سوېلي برخې يې له كومې جګړې څخه د **هندي** دولت له سلطې څخه وژغورلې او په لوېديځو برخو كې د **توس** تر سيمو پورې مخ ته ولاړ. په شمال كې يې **كاشغرستان** او په سوېل كې يې **بلوچستان** له لرغوني افغانستان سره يو ځای كړل. په همدغه دوره كې باختر د **زرو ښارونو (هزارشهر)** نوم تر لاسه كړ.

د یونان باختري بل ټولواک **ډیمیتروس** نومېده. نوموړی تر **سند** او **پنجاب** پورې مخ ته ولاړ او شمالي هندوستان یې د **ګنګا** تر څنډو پورې ونیو. د یونان باختري پولې د ایران له دښتو (د اوسني ایران له مرکزي سیمې څخه) د ګنګا تر سیمو او بیا له **سیحون** او **جیحون** څخه د **هند** تر **بحیرې** پورې رسېدلې وې. د یونان باختري ټولواکانو فتوحات له میلاد څخه دمخه د ۱۷۵ کال پورې دوام درلود.

ایوکراتید د یونان باختري بل ټولواک و. نوموړي داسي والیان په خپلې امپراطورۍ کې وګومارل، چې په هند کې یې د خپلواکو دولتونو لپاره شرایط برابر کړل کله چې ایوکراتید واکمن شو. د دولت

یوناني هرپوکرات د خوښۍ الهه د بګرام له زېرمو څخه

پرځېدل او د یونان باختري امپراطورۍ جوړېدل پیل شول. له یوې خوا د **اشکانیانو** یرغل د امپراطورۍ په لوېدیځ کې او له بلې خوا دننه په هېواد کې ستي قبیلو د یونان باختري د خپلواکو دولتونو د پرځېدلو زمینه برابره کړه. یونان باختري دولت تر میلاده ۱۳۵ کاله پخوا خپل مرکز له **بلخ** څخه **بګرام** ته ولېږداوه او خبره دې ته ورسېده چې تر میلاده ۷۰ کاله پخوا لومړی ساکان په سویلي افغانستان کې واک ته ورسېدل او بیا د ستي قبایلو یوې څانګې چې د «یوچي» په نامه یې شهرت درلود، بلخ ونیو او د یونان باختري دولتونو لړۍ یې راوپرځوله. **یوچیانو** چې د افغانستان په لرغوني تاریخ کې د **کوشانیانو** په نامه پېژندل شوي، یوه لویه امپراطوري را منځته کړه، چې په دیارلسم لوست کې به یې ولولو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د باختري سیمو د خپلواکۍ د اعلان او دویمه ډله دې د یونان-باختري دورې د نامتو واکمنانو په اړه خپل معلومات په ټولګي کې ووایي.

پوښتنې

۱. د ایوتیدوم په اړه څه پوهېږئ؟

۲. دیمتریوس څوک و او د هغه د کړو وړو په اړه څه پوهېږئ؟

۳. د یونان باختري امپراطورۍ پرځېدل څه ډول پیل شو؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د یونان باختري دولتونو په اړه مطلب ولیکي.

د یونان- باختري پېرهنري او فرهنګي ځانګړتیاوې

د یونان باختري پاچاهانو مسکوکات

په دې کې شک نشته چې د **سکندر** له پوځي یرغل سره سم له یوناني لښکرو سره یو ځای هنرمندان، پوهان او کسبګر، نیول شویو هېوادونو ته راغلل چې دغو هېوادونو څخه یو هم افغانستان و. د دغو هنرمندانو نوښتونه د ختیځو سیمو په تېره بیا د لرغوني افغانستان د خلکو له کلتور سره یو ځای شول او افغاني بڼه یې خپله کړه.

د یونان-باختري واکمنیو پر مهال اقتصادي وضعې مناسب پرمختګ کړی و. مالداري، کرنه، د کسبګرو بېلا بېل صنعتونه او سوداګریزو اړیکو د پام وړ وده کړې وه. **ایوتیدم** له سرو او سپینو زرو څخه جوړې شوې سکې پر خپل نوم جوړې کړې چې د ښو او مناسبو اقتصادي شرایطو استازیتوب یې کاوه. د سوداګرۍ ملي او نړیوالې لارې یې پرانستې وې او د کاروانونو د تلو راتلو امنیت هم نیول کیده. هغه مهال د هېواد بېلا بېلې سیمې شهزادګانو اداره کولې.

د یونان-باختري واکمنۍ پایښت کابو (۱٤۰) کاله و. د نوي کلتور په رامنځته کېدو او دودولو یې خپلې پراخې اغېزې وکړې. د صنایعو پراخوالی، هنري او فلسفي افکار ژبه او لیک دود او نورې کلتوري خواوې یادولی شو. دغه ټولې کلتوري اغیزې د یونان-باختري امپراطورۍ تر ولکې لاندې د سیمه ییزو عناصرو سره یوځای شوې وې او یو ځانګړی کلتور یې رامنځته کړی و چې د یونان-باختري مدنیت په نامه په لرغوني تاریخ کې شهرت لري.

د یونان-باختري دورې په یوه ډبرلیک کې چې په ای خانم کې د لرغون پوهانو لاسته راغلی و داسې لولو.
په ورکتوب کې ښه روزنه واخله.
په ځوانۍ کې په خپلو غوښتنو حاکم اوسه.
په پاخه عمر کې ریښتنی اوسه.
په زړښت کې ښه ناصح اوسه.
د ژوندانه په ورستنیو ورځو کې به پوه شې چې څه ډول بې له ارمانه مرې.

د یونانیانو اغېزې په عمراني چارو کې هم محسوسېدلې.
پوځي او اداري مرکزونه یې په عمومي ډول د سیندونو د یو ځای کېدو په سیمو کې جوړول. د دغو ودانیو بېلګې د بګرام او ای خانم په پاتې شونو کې لیدلي شو. په ودانیو کې دفاعي لارې په پام کې نیول شوي دي. د کنټرولي برجونو، دفاعي کندې او ډول ډول بندونو جوړولو ته پام اړول شوې و.
د یو شمېر تاریخ لیکونکو په باور یوناني نفوذ په افغانستان کې تر اوومې زېږدیزې پېړۍ پورې دوام وکړ. دغه اغېزې په تېره بیا په لیک دود او هنر کې د یادونې وړ دي یوناني لیک دود په بېلا بېلو ځایونو کې کارول شوي دي. متن او مطلب که په هره ژبه وړاندې کېده خو له یوناني لیک دود څخه کار اخیستل کېده. پردې سربېره د مجسمې جوړولو هنر، رسامي، نقاشي په ښېښه یې لوښو کې د یوناني ودانیو بېلا بېل شکلونه او څېرې تر ډېرو وختونو پورې په لرغوني افغانستان کې دود درلود.
لنډه دا چې کابو په ۱٤۰ کلونو کې د یونان باختري واکمنی ۳٦ تنو پاچاهانو او ددې لړۍ یوې ملکې هم په لرغوني هند او افغانستان کې واکمني کړې ده. دغو ټولو د یوناني فرهنګ او کلتور د پراختیا لپاره د هند او باختر په سیمو کې هڅې کړې دي.
د یادونې وړ خبره دا ده چې یوناني فرهنګ په دې سیمو کې په سوچه ډول پاتې نه دی. ځکه د لرغوني افغانستان له فرهنګ او کلتور سره یو ځای شوی او د فرهنګ یوه نوې بڼه رامنځته شوې چې د یونان باختري مدنیت په نامه یاد شوی دی.

په ټولګي کې فعالیت
زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د یونان باختري د اقتصادي وضعې په اړه خپل معلومات څرګند کړي او دویمه ډله دې د یونان باختري دورې د دوو فرهنګونو په یو ځای کېدلو خبرې وکړي.

پوښتنې
۱. د یونان باختري دورې د اقتصادي وضعې په اړه په څه پوهېږئ؟
۲. د یوناني ودانۍ بېلګې او اغېزې په کومو سیمو کې لیدل کیږي؟
۳. کوم ډول لیک دود په یونان باختري دوره کې دود درلود؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت
زده کوونکي دې له ټولګي څخه بهر له خپلو مشرانو څخه د سکندر او یونانیانو د کیسو په اړه پوښتنې وکړي او لاس ته راوړي معلومات دې په ټولګي کې وړاندې کړي.

آیا د کوشانیانو د کورنۍ په اړه معلومات لرئ؟

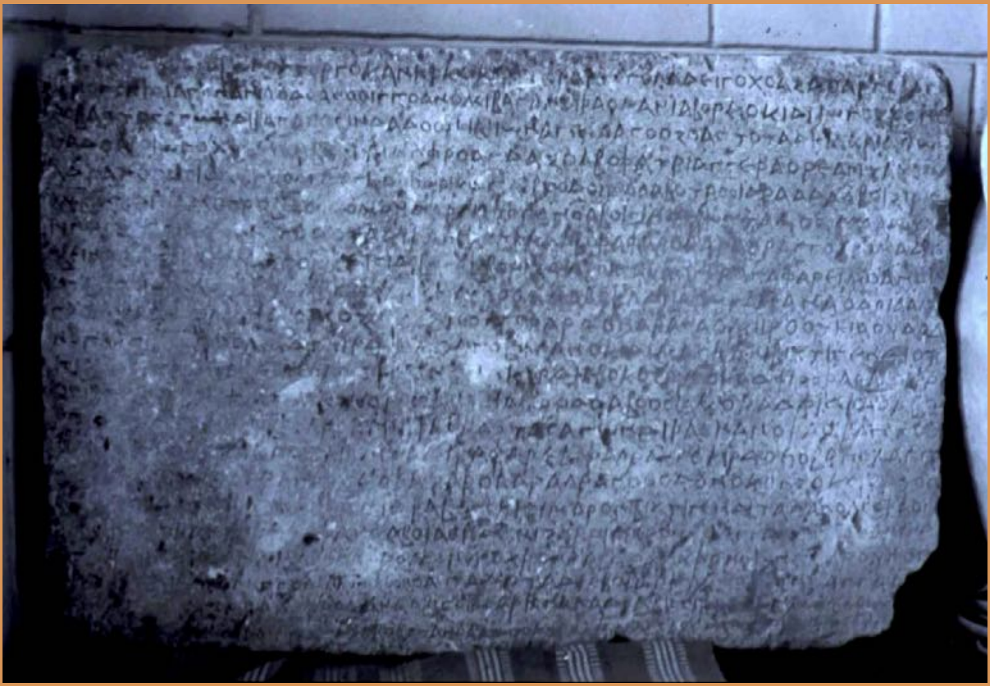

د رباتک ډبرلیک

د رباتک په ډبرلیک کې سربېره پر نورو مطالبو د کوشانیانو د شجرې په اړه داسې راغلي دي: «کجولا کدفیسس غورنیکه، ویما تکتو نیکه او ویما کدفیسس د کنشکا پلار دی.» د رباتک په ډبرلیک کې د کوشانیانو د امپراطورۍ سرحدي ښارونه هم راغلي دي. د بېلګې په توګه د کوشانیانو د امپراطورۍ سویلي ښار د چمپا په نامه یاد شوی دی.

د کنشکا مجسمه

د کوشاني دولت رامنځته کېدل

له میلاد څخه شاو خوا ۵۰ کاله مخکې کوچي قبایلو د کورنیو مخالفانو په مرسته یونان-باختري دولت له منځه یووړ. بلخ یې ونیو او د یوې نوې امپراطورۍ بنسټ یې کېښود چې بشپړه افغاني بڼه یې درلوده. د دې دورې په اړه ډېر ډاډمن معلومات د **رباتک** له ډبرلیک څخه تر لاسه کولی شو. دا ډبرلیک د **کنشکا** د امپراطورۍ په لومړیو کې لیکل شوی دی. دغه ډبرلیک د **کوشاني** امپراطورۍ په اړه ګټور معلومات لري.

کجولا کدفیسس د کوشانیانو د امپراطورۍ بنسټ ایښودونکی و. نوموړي په پیل کې څلور لوی ولایتونه د بلخ په شاوخوا کې سره یو کړل او په ٤۰ میلادي کې یې د **کابل** او **غزني** سیمې ونیولې. کجولا کدفیسس پر لرغوني آریانا او باختر باندې ٤۰ کاله واکمن و. نوموړي په دې موده کې وکولی شول چې د لرغوني افغانستان په دننه کې د **پارتي** او **یوناني** شاهانو پاتې شوني له منځه یوسي. د کجولا کدفیسس د زماني زیاتې سیکې له مسو څخه جوړې شوې وې. په دغو مسکوکاتو کې ډېر القاب لکه **دیندار**، **شهنشاه** او داسې نور کیندل شوي دي. نوموړی د اتیا کالو په عمر مړ شو.

له کجولا کدفیسس څخه وروسته واک ویما تکتو ته ورسېد. د رباتک د لیکنې پر بنسټ **ویما تکتو** د کجولا کدفیسس زوی و.

تر ویما تکتو وروسته د ده زوی ویما کدفیسس تر ۱۲۷ زېږدیز کال پورې واکمن و. ویما کدفیسس د کوشانیانو لومړنی ټولواک و چې د هېواد پولې یې په سوېل کې د گنگا تر سیند پورې پراخې کړې. ویما کدفیسس له **چین** سره دوستانه اړیکې درلودې. د **روم** د امپراتور **تراجان** دربار ته یې یو سفیر ولېږه. او له هغوی سره یې د سوداگرۍ اړیکې ټینگې کړې. په دغه دوره کې د روم د سکې جوړولو هنري اغیز هم څرگند دی.

د ورېښمو لار

تر ویماکدفیسس وروسته د هېواد اداره د ده زوی **کنشکا** ته ورسېده. کنشکا د لرغوني افغانستان په تاریخ کې د ډېر واک خاوند او نامتو امپراطور و. د ده د امپراطورۍ حدود په ختیځ کې د **هندوستان تر بنارس** او لوېدیځ کې د **پارتیانو** د امپراطورۍ تر بریده او په شمال کې تر **کاشغر** او **یارکند** پورې رسېدلي وو. په ختیځ کې یې له چین او په لوېدیځ کې یې له روم له سره سوداګریزې اړیکې درلودې. د **وربېسمو** نامتو لاره د کوشانیانو، په ځانګړې توګه د کنشکا د واکمنۍ پر مهال نړیوال شهرت وموند. هغه د خپلې امپراطورۍ د ادارې لپاره دوه اداري مرکزونه درلودل. چې په ژمي کې یې **پېښور** او په اوړي کې یې **بګرام** ټاکلي و.

کنشکا په ۱٤٧ میلادي کال کې سترګې له نړۍ څخه پټې کړې. د هغه زامنو د پلار ستره امپراطوري په خپل منځ کې ووېشله. په هر ګوټ کې هر څوک واک ته ورسید.

د **کوشاني** واکمنۍ وروستنۍ امپراطور چې د کوشانیانو تر ولکې لاندې سیمو باندې پوره واکمن و، د **واسشکا** یا **واسودیوا** په نامه یادېده. نوموړي په ۱۸۲ زېږدیز کال کې د امپراطورۍ واګې تر لاسه کړې. سره له دې چې تر واسودیوا وروسته د کوشانیانو ستره امپراطوري د شهزاده ګانو ترمنځ په سیمه ییزو واکمنیو بدله شوه، خو د کوشانیانو واک او ځواک په بېلابېلو ډولونو تر ۲۵۰ زېږدیز کال پورې دوام درلود.

د ځواکمنې ادارې تر ناتوانۍ وروسته سیمه ییزو واکمنانو او امرینو ته د سرغړونې موقع برابر شوه. په پای کې له یوې خوا د **ساساني** سلسلې پوځي فشار او له بلې خوا په هېواد کې دننه د یوه غښتلي مرکزي ځواک نشتوالي دا موقع برابره کړه، چې سیمه ییز امرین او وروسته بیا **یفتلي** امپراطورۍ واک ته ورسیږي.

د مهال په ترتیب د کوشانیانو مهم امپراطوران

شمېرې	د امپراطور نوم	د واکمنۍ مهال	د هغې دورې ځانګړتیاوې
۱	کجولاکد فیسیس	له ۴۰ څخه تر ۸۰ زېږدیز	دکوشانیانو د امپراطورۍ بنسټ اېښودونکی چې ۴۰ کاله د لرغوني آریانا او باختر تر ولکې لاندې سیمو باندې واکمن و.
۲	ویما تکتو	له ۸۰ څخه تر ۱۰۵ زېږدیز	دغه کوشاني امپراتور د لومړي ځل لپاره د رباتک د ډبرلیک له مخې وپېژندل شو. د رباتک ډبرلیک په ۱۳۷۲ لمریز کال کې د بغلان او سمنګان په سیمو کې وموندل شو.
۳	ویماکد فیسیس	له ۱۰۵ تر ۱۲۷ زېږدیز پورې	د کوشانیانو لومړنی امپراتور و چې د هېواد پولې یې د ګنګا تر سیند پورې ورسولې او د روم امپراتور تراجان دربار ته یې یو سفیر واستاوه.
٤	کنشکا	له ۱۲۷ څخه تر ۱۴۷ زېږدیز پورې	د کوشانیانو د سلسلې ستر امپراتور و. ددہ د امپراطورۍ پراختیا په ختیځ او سوېل کې د هند تر ګنګا او بنارس پورې، په لوېدیځ کې د پارتیانو امپراطورۍ پورې او په شمال کې د کاشغر او یارکند پورې رسېده.
۵	واسودیوا (واسشکا)	له ۱۸۲ څخه تر ۲۲۰ زېږدیز پورې	د کوشانیانو وروستنی امپراتور و چې د دغې سترې امپراطورۍ پر ټولو سیمو یې واکمني درلوده، تر واسودیوا وروسته سیمه ییزو امرینو مرکزي واکمني له خطر سره مخامخ کړه او سیمه ییز حکومتونه لا هم غښتلي شول.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د رباتک د ډبرلیک په اړه او دویمه ډله دې د کوشاني دورې د مهمو امپراطورانو په اړه خپلو ټولګیوالو ته معلومات ورکړي.

پوښتنې

۱. د کوشانیانو په اړه تر ټولو ډاډمن معلومات د .... ډبرلیک څخه لاس ته راغلي دي.

۲. د کوشانیانو لومړنی امپراطور د .... په نامه یادیده.

۳. د کوشانیانو د ستر امپراطور په اړه څه پوهېږئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له اسلام څخه دمخه په افغانستان کې د مسکوکاتو او مجسمو انځورونه په خپرونو کې پیدا کړي او بیا دې خپل ټولګي ته وړاندې کړي.

بگرام د کوشانیانو د امپراطورۍ سیاسي مرکز

بگرام

هډه

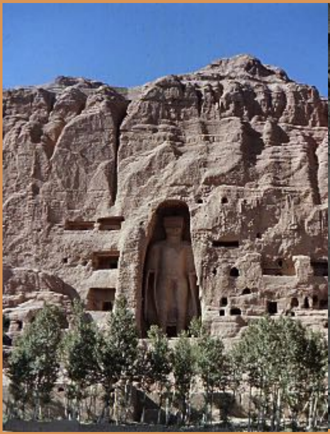

باميان

لکه په تېر لوست کې چې مو ولوستل، کوشانیانو د خپلې پراخې امپراطورۍ تر ولکې لاندې سیمې له دوو سیاسي مرکزونو، پېښور او بگرام څخه اداره کولې. په دې لوست کې بگرام، د کوشانیانو د امپراطورۍ د سیاسي مرکز په توگه، هډه د کوشانیانو د فرهنگي مرکز په توگه او بامیان د بوداپانو د عقیدتي سیمې په توگه پېژنو.

اوسنی **بگرام** چې د شلوېښت میلو په واټن د **کابل** د ښار شمال خواته پروت دی، دوه زره کاله دمخه په اوړي کې به د **کوشانیانو** د امپراطورۍ مرکز و. د دغه ښار بنسټ د پوځي مرکز په توگه له میلاد څخه وړاندې په درېمه پېړۍ کې د **سکندر** له لوري اېښې و. هغه مهال بگرام ته د **قفقاز** سکندریه ویل کېده.

د بگرام په کیندنو کې د ودانیو پاتې شونو سربېره په زرگونو تاریخي انتیک آثار او شیان موندل شول. د ودانیو له پاتې شونو څخه دا څرگندېږي چې د بگرام د ښار د ودانۍ پلان د دفاعي سیستم پر بنسټ جوړ شوی و. سره له دې چې سیمه ییزې ځانگړتیاوې لرې، د یوناني ودانیو ځانگړتیاوې هم په کې لیدل کیږي. د سیمه ییز ښار د جوړولو لپاره هغه یوناني اصول په نظر کې نیول شوي وو چې د دوو سیندونو د یو ځای کېدلو موقعیت به یې د ښار جوړولو لپاره ټاکه، او د **یونانیانو** د عمراني چارو ځانگړتیا وو. پر دې سربېره د ښار خلورو خواو ته لوی دېوالونه او دفاعي برجونه جوړ شوي وو. د ۱۹۳۷ میلادي کال تر کیندنو وروسته په دغه ځای کې ډېر انتیک تاریخي آثار لکه له لاکو څخه جوړې شوې چینې صندوقچې، مسي او برونزي وړې مجسمې، یوناني او رومي لوښې له هندي عاج څخه جوړې شوې تونې، گچې تونې او داسې نور موندل شوي دي. دغو ټولو آثارو د هنر په لحاظ ظریف او د کوشانیانو

شاهي كورنۍ پورې تړاو درلود.
موندل شوي آثار او شيان په ښكاره ډول دوه مطلبونه څرګندوي. **لومړی** دا چې د كوشانيانو د سوداګرۍ اړيكې له نورو هېوادونو او لرې سيمو سره تامين شوې وې. د سوداګرۍ كاروانونه له **روم** څخه **چين** ته د **وربښمو** له لارې رسېدل او د دغې نړيوالې لارې عمده برخه د كوشانيانو له امپراطورۍ څخه تېرېده. **دويم** دا چې بګرام د سياسي مركز په توګه د هغه مهال يو له هغو سترو نړيوالو مركزونو څخه و چې د كاروانونو په تګ او راتګ او د سياسي حاكميت په تامين كې يې ډېر مهم رول لوبولی دی.

عاجي مجسمه، چې له بګرام څخه ترلاسه شوې ده

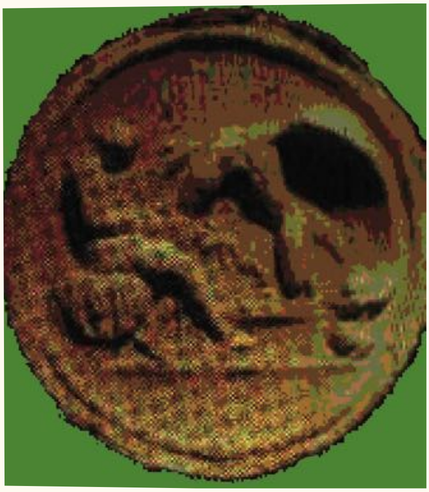

د بګرام له ګچ څخه جوړ شوی د زيوس مډال

په ټولګي كې فعاليت

زده كوونكي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د بګرام پر دفاعي سيستم باندې خبرې وكړي او دويمه ډله دې د بګرام د ښار پر تاريخچې خبرې وكړي.

پوښتنې

۱.په .... ميلادي كال كې په بګرام كې كيندنې پيل شوې.
۲.د بګرام د ودانۍ پلان د .... سيستم پر بنسټ طرح او جوړ شوی و.
۳.د كوشانيانو پر مهال د سوداګرۍ د چارو په اړه په څه پوهېږئ؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده كوونكي دې د لارو او د لرغوني سوداګرۍ د څرنګوالي په اړه له خپلو مشرانو څخه پوښتنې وكړي او لاس ته راوړې معلومات دې په ټولګي كې وړاندې كړي.

هډه د کوشانیانو د امپراطورۍ فرهنګي مرکز

په هډه کې د بودايي معبد يو انځور

تاريخي **هډه د جلال آباد** د ښار په سوېل لوېديځه برخه کې کابو د ۱۰ کيلومترو په واټن پرته ده. دغه لرغونی ځای د افغانستان په تاريخ کې د مهمو فرهنګي مرکزونو په توګه ډېر ارزښتناک رول لوبولی دی. دغه پخوانۍ سيمه د سيلانيانو او زيارت کوونکو په تاريخي متونو کې په وار وار ياده شوې ده. چيني زيارت کوونکي **فاهيان** هډه د هيلو په نامه ياده کړې ده. **هيونسنګ** هم هډه د يوه فرهنګي مرکز په توګه ياده کړې ده.

د کيندنو په لړ کې هغه آثار او توکي تر لاسه شوي چې د خپل مهال د حاکمو حالاتو استازيتوب کوي. دا اغيزې د هغه مهال په هنر، مذهب او پر هغو مذهبي ودانيو کې څرګندې شوې چې د هغه مهال د خلکو د ګټې اخيستنې وړ وې.

هډه په لرغوني مهال کې د نوښتونو نامتو ټاټوبی و. د هډې د خلکو په ملاتړ د **بودايي** مذهب نوې طريقه د **هينايانا** په نامه چې د لويې عرداې معنا لري، دود وموند. د لومړي ځل لپاره په هډه کې د بودايي مجسمو د جوړولو موقع برابره شوه. د انګليسي لرغونپوه سرجان مارشال په باور، په هډه کې د جوړو شويو مجسمو څېرې او بدني جوړښتونه **آريايي** (کوشاني او اسکايي) وو.

دغه ډول فعالیتونو هډه د افغانستان په لرغوني تاریخ کې د فرهنګي مرکز په توګه معرفي کړې ده.
هډه د **ګندهارا** د ښوونځي د مهمو هنري مرکزونو څخه وه. د ګندهارا هنري سبک د منځنۍ اسیا او د لرغوني **هند** په ټولو سیمو کې شهرت لري. په دغه سبک کې تر ټولو دمخه د بودايي مجسمو جوړولو ته پام اوړي. د ګندهارا ښوونځی له دوو سبکونو او هنرونو څخه جوړ شوی دی. د مجسمو د جوړښتي موازنې په ساتلو کې يې له یوناني سبک څخه کار اخیستی و. خو څېره او معنوي هویت یې له هندي بودايي دین څخه اخیستی و.
په هډه کې د هنر او ودانیو بېلا بېل ډولونه تر لاسه شوي، چې ځانګړې ارزښت لري. د هډې په سیمه کې له ګچ څخه جوړې شوې څېرې د هند په حوزه کې له جوړو شوو هیکلونو سره ښکاره توپیر لري.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د هډې د نوښت په اړه او دویمه ډله دې د ګندهارا د ښوونځي په اړه خپل معلومات په ټولګي کې وړاندې کړي.

پوښتنې

۱. د هډې لرغوني سیمه ولې د فرهنګي مرکز په نامه یاده شوېده؟
۲. د ګندهارا ښوونځی له کوم سبک او هنر څخه جوړ شوی دی؟
۳. هډه په پخوا زمانو کې په کوم نامه یادېده؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د هډې په هکله له خپلو مشرانو څخه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې په ټولګي کې بیان کړي.

باميان د کوشانيانو د امپراطورۍ عقيدتي مرکز

د باميانو په سمڅو کې د رنګه انځور ګرۍ یوه بېلګه

باميان د هېواد مهمه فرهنګي او تاريخي سيمه ده. د ډېرو هنري او تاريخي آثارو د درلودلو له کبله په **۲۰۰۳** کال کې د نړۍ د فرهنګي ميراث په اداره کې ثبت شوې دی. باميان اوږد تاريخ لري چې د هغه ريښې له ميلاد څخه دمخه او لومړنيو ميلادي پيړيو ته رسېږي. په باميانو کې د لرغونپوهانو څېړنې دا ښيي چې انسانانو له ډېرو پخوانيو زمانو راهيسې له دغې تاريخي سيمې څخه ګټه اخيستې ده. ددغې ادعا لپاره ډېر ثبوتونه موندل شوي دي. د **چيني** مسافرانو ليکنې په دې اړه زيات معلومات د تاريخ ليکونکو په واک کې ورکړې دي. د دې زيارت کوونکو څخه يو هم **هيونتسنګ** و چې په شپږمه ميلادي پېړۍ کې يې باميان ليدلی او د باميانو په اړه يې ډېر ګټور مطلبونه ليکلي دي. د چيني زيارت کوونکي په يادښتونو کې راغلي چې ((د باميان ښار د بودايي مذهب مهم مرکز دی. په دغه ښار کې په لس ګونو بودايي مدرسې شته چې زده کوونکي روزي. د دغې مدرسې استادان زرهاوو تنو ته رسېږي. زيارت کوونکي له ډېرو لېرو ځايونو او بېلابېلو هېوادونو څخه دغه مذهبي مرکز ته راځي.))

په باميانو کې د بودايي دوران ډېرې مجسمې پاتې دي. دغه مجسمې په بېلابېلو اندازو (لويې او وړې) جوړې شوي دي. تر ټولو ستره مجسمه چې د **صلصال** په نامه مشهوره ده، د پنځه پنځوس مترو په جګوالي د غره په بدنه کې جوړه شوې ده. بله مجسمه چې د هغې جګوالی پنځه دېرش مترو ته

رسيږي، د **شمامه** په نامه ياده شوې ده. دا مجسمه هم کابو د يو کيلو متر په واټن له صلصال څخه لرې جوړه شوې ده. د هغه په څنګ کې نورې مجسمې هم جوړې شوې، چې پاتې شونې يې د دوو سترو مجسمو د سمڅو په شاوخوا کې شته.

د باميانو په سمڅو کې سربېره پر مجسمو، زړه وړونکې او ښکلې نقاشۍ هم انځور شوي چې تاريخي او هنري ارزښت يې ډېر دی. په دغو نقاشيو کې د نورو رنګونو تر څنګ له روغني رنګونو څخه هم کار اخيستل شوی دی. دغه نقش او نګار په نړۍ کې تر ټولو لرغونې انځورګرۍ شمېرل شوي، چې په هغه کې روغني رنګ کارول شوی دی.

د باميانو ارزښت په اقتصادي توګه هم د پام وړ دی. په تېرو زمانو کې د **وربښمو** د لارې سوېلي څانګه هم له باميانو څخه تېرېده. د سوداګرۍ کاروانونه له **هند** څخه **بلخ** او له بلخ څخه هند ته له همدغې لارې تېرېدل. له دغو کاروانونو سره زيارت کوونکي او هغه زده کوونکي هم ملګري وو چې د مذهبي مراسمو د تر سره کولو لپاره او يا د بودايي دين د اصولو د زده کولو لپاره باميانو ته راتلل.

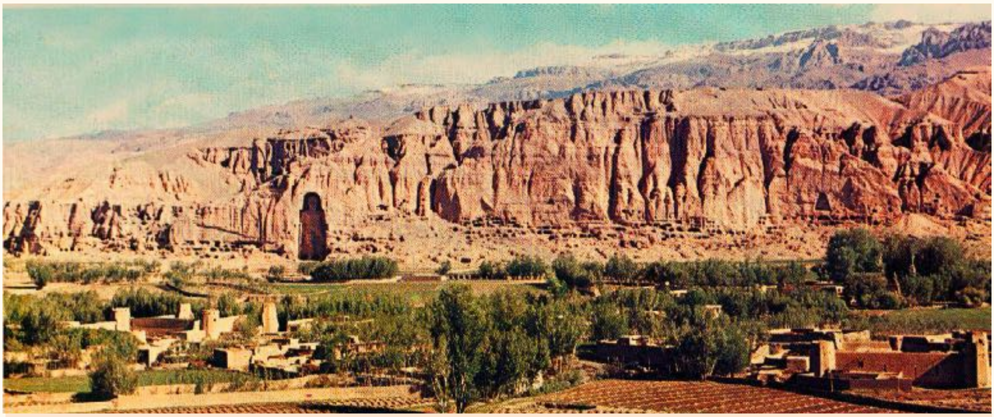

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وويشل شي. لومړۍ ډله دې د باميانو د مهمو تاريخي آثارو په اړه او دويمه ډله دې د هيونتسنګ د ليکنو په اړه په ټولګي کې توضيحات ورکړي.

پوښتنې

۱.هيونتسنګ د باميانو په اړه څه ليکلي دي؟
۲.د باميانو د رنګه نقاشيو په اړه څه معلومات لرئ؟
۳.باميان د .... له لورې د نړيوالو کلتوري ميراثونو په توګه ثبت او منل شوی دی.

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له خپلو ميندو او پلرونو څخه د باميانو د سترو مجسمو په اړه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې په ټولګي کې ووايي.

آیا یفتلیان پېژنئ؟

د یفتلي پاچاهانو سکې چې په افغانستان کې موندل شوې دي

د سوریا مجسمه د کابل د خیر خانې مېنې له کشفیاتو څخه

مخکې له دې چې **یفتلیان** د یوه غښتلي دولت په توګه د لرغوني افغانستان پر اوضاع باندې واکمن شي، د افغانستان په لوېدیځ کې د **ساساني** امپراطورۍ بنسټ ایښودل شوی و. د **واسودیوا** تر واکمنۍ وروسته په افغانستان کې د **کوشانیانو** امپراطورۍ د سیمه ییزو واکمنیو او ګډوډیو سره مخامخ وه. په دغه موقع کې ساسانیانو د کوشاني امپراطورۍ ځینې سیمې د وقفه یي جګړو په ترڅ کې ونیولې او څه موده وروسته د خلکو د مقاومت او ټینګښت په پایله کې شاتګ ته اړ شول. د ساسانیانو د پرله پسې بریدونو له امله په افغانستان کې یفتلیانو ته دا موقع برابره شوه، چې د **هندوکش** په شمالي سیمو کې خپل واک ټینګ کړي.

یفتلیان په تاریخي متونو کې د **هفتالیان- یفتلیان** او **خوینت به نومونو** او **عربانو** بیا د **هیاطله** په نامه یاد کړي دي. د پرکییوویس په نامه **بیزانسي** تاریخ لیکونکی چې د یفتلیانو پر مهال یې ژوند کاوه، د هغوی په اړه لیکي: هفتالیانو له ژیړ نژاد سره توپیر درلود. هغوی سپین پوستکي او په عین وخت کې مهذب مدني خلک وو.

د یفتلیانو لومړنی ټولواک د **ایفتالیتو** په نامه پېژندل شوی چې په ٤٢٥ میلادي کال یې په اوسني **تخار** کې د ټولواکۍ خول پر سر کېښود. د نوموړي د واکمنۍ حدود له **بدخشان** څخه تر **بلخ** او **سغدیانه** پورې رسېدل. تر ده وروسته د ده زوی **اخشنور** واک ته ورسېد. نوموړي د **هرات** ښار تر خپلې ولکې لاندې راووست. له ساسانیانو سره په یوې جګړې کې بندي شو. خو **فیروزشاه ساساني** نوموړی د دې

لپاره چې فرمانبرداره پاتې شي، وېخښنه. د فیروزشاه دغه کار نتیجه ورنکړه او اخشنور څلور ځلې نور هم د خپل هېواد د دفاع لپاره له فیروزشاه سره وجنګید، چې دا ټولې جګړې د یفتلیانو په ګټه وې.
اخشنور د خپلې امپراطورۍ د پراختیا لپاره پرله پسې کوښښ وکړ. د **هندوکش** سوېلي برخې لکه **کابل**، **غزني** او **هلمند** یې تر خپلې ولکې لاندې راوستې. له هغه وروسته ډېر یفتلي قبایل د هندوکش په سوېلي برخو کې مېشت شول. دغو قبیلو وروسته د **زابل شاهانو** په نامه د افغانستان په لرغوني تاریخ کې ستر رول ولوباوه. د **تورامانا** او **مهراکولا** نومونه د یفتلیانو په تاریخ کې ډېر مهم ګڼل شوي.
تورامانا د یفتلي امپراطورۍ سیمې تر **شمالي هند** پورې ورسولې. نوموړي په هند کې د نورو سیمو د نیولو له پاره خپل لښکر په **سیالکوټ** کې چمتو کړ او د **سکاندا** او **ګوپتا** سیمې یې ونیولې. د **ګوالیار** ډبر لیک کې یې د هغه نوم (**تورامانا مهاراجاه زابلي پاچا**) لیکلی دی. تر تورامانا وروسته دهغه زوی مهراکولا واک ته ورسید. نوموړي هم د امپراطورۍ د پراختیا له پاره کوښښ وکړ او ډېرې سیمې یې تر خپلې اداري لاندې راوستې. د ګوپتا پاتې شوني یې په مرکزي هند کې له منځه یوړل. خو څه موده لا تېره شوې نه وه چې د ګوپتا پاتې شوني یو ځل بیا سره یوځای شول او په ۵۲۸ میلادي کې یې د یفتلیانو واکمنې په مرکزي هند کې له خطر سره مخامخ کړه.
یفتلیان د بودايي دین پر خلاف وو. یوشمېر بودايي عبادت ځایونه یې وران کړل. هغوی په رڼا عقیده درلوده او لمر به یې لمانځه. دغه مطلب د یفتلیانو د دوران په ډبرلیک کې څرګند دی. په یفتلي مسکوکاتو کې د جګې ونې او لوړې پوزې لرونکي او افغاني بڼې څېرې کیندل شوي دي. غوږوالۍ یې درلودې او جامې یې د ننیو، کوچیانو په شان وې. د هغوی په مسکوکاتو کې د زور او سور (زمیندارو) د عبادت ځایونو څخه یادونه شوې، چې د لمر لمانځنې په معنا و. هغوی په مسکوکاتو کې هم د اورتونونو انځورول منعکس کړي دي. د لمر د رب النوع مجسمه (**سوریا مجسمه**) چې د خیرخانې مېنې له کوتله پیدا شوه، د هغه مهال د عقیدې ډېره ښکاره بېلګه ده.
لنډه دا چې د کوشانیانو او یفتلیانو پاتې شوني لکه **زابل شاهانو**، **کابل شاهانو**، د **بامیان شیرانو**، **سوریانو** او داسې نورو د عربانو د لښکرو تر راتګ پورې د افغانستان پر بېلابېلو سیمو واکمنې درلوده.
په عربستان کې د اسلام د مبارک دین تر خپرېدو وروسته عربي لښکرې افغانستان ته ورسیدې. په دغه موده کې به کله عربان د افغانستان پر بېلابېلو سیمو واکمن وو او کله به ځایي امیران واکمن وو. دوې پېړۍ وخت یې ونیو، چې په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي حکومتونو د رامنځته کېدلو موقع برابره شوه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د یفتلیانو د سیاسي اوضاع په اړه خبرې اترې وکړي او دویمه ډله دې د یفتلیانو د مذهبي وضعې په اړه خپلو ټولګیوالوته معلومات ورکړي.

پوښتنې

۱.یفتلیان په کومو نومونو یاد شوي دي؟
۲.د مهراکولا په اړه څه پوهېږئ؟
۳.د یفتلیانو د مذهب په اړه څه پوهېږئ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له علماوو څخه د منسوخ شویو دینونو په اړه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې بیا په ټولګي کې بیان کړي.

دریم څپرکی

د لرغوني نړۍ تمدنونه

-آیا د مصر د تمدن په اړه معلومات لرئ؟
-د بین النهرین له پخواني تمدن سره آشنا شئ!
-آیا د فارس د تمدن په اړه معلومات لرئ؟
-د هند له تمدن سره آشنا شئ.
- آیا د چین له تمدن څخه خبر یاست؟
-آیا پوهېږئ چې یوناني تمدن څنګه پیل شو؟
آیا وریدلي مو دي چې د پخواني روم امپراطورانو ته یې د اروپا واکمنان ویل؟

د دریم څپرکي موخې

په دې څپرکي کې زده کوونکي د مصر او بین النهرین د تمدن ځانګړنې زده کوي. د فارس تمدن پېژني. د هند تمدنونه زده کوي. د چین له تمدن سره آشنا کېږي. د یونان تمدن پېژني او د روم د تمدن په اړه معلومات پیدا کوي.

ايا د مصر د تمدن په اړه معلومات لرئ؟

د مصر اهرام

د **مصر** هيواد په **افريقا** کې پروت دی. تاريخ ليکونکي باور لري چې د **نيل سيند** په مصر کې د لومړني بشري مدنيت د پيدايښت مهم عامل و. په پخوانی زمانه کې مصري وګړي په لومړي ځل وتوانېدل چې انځوريز ليک رامنځ ته کړي. په دې ليک کې هره نښه يو بيان ته ځانګړې شوې وه. **يونانيانو** دا ليک د **هيروغليف** په نامه ياد کړ چې معنا يې سپېڅلې حکاکي ده. دا ليکونه يې پر ډبرو، لرګيو، پوټکو او اوبدل شويو ټوکرانو ليکل. خو د **پاپيروس** کاغذونه د دې ډول ليکنو لپاره زيات کارول شوي دي.

د مصري ودانيو هنر د لرغوني نړۍ په عجايبو کې راځي چې مصري اهرامو نه يې ښې بېلګې دي په مصر کې تر ټولو ستر هرم د **کيوپس** په نامه ياديږي. دا هرم د شلو (۲۰) کلونو په موده کې جوړ شوی دی.

په پخواني مصر کې تاريخي بحثونه زياتره د **فرعونيانو** په اړه دي. مصريانو به خپلو پاچاهانو ته **فرعون** يا **لوی کهول** (کورنۍ) وايه.

په پخواني مصر کې له لرغوني کورنۍ نه بيا د فرعونيانو تر دريم دوران پورې نولس تنو پاچاهانو

واکمني درلوده. مصريانو له خپلو ګاونډيانو سره سوداګريزې اړيکې کړې. ددغه مطلب ثبوت په مصر کې د افغانستان د لاجوردي ډبرو شتون و چې تر ميلاده درې زره کاله پخوا هلته رسېدلې وې. د مصر وروستی فرعون د **پسماتيک** په نامه يادېده چې **هخامنشيانو** تر ميلاده ۵۲۵ کاله وړاندې له منځه يووړ. د هخامنشيانو واکمني يونانيانو په ۳۳۶ ق م کال کې له منځه يووړه. مصري يونانيان روميانو په شا وتمبول. او **روميان** بيا په اومه ميلادي پېړۍ کې مسلمانانو له ماتې سره مخامخ کړل.

شمېره	د کورنۍ نوم	د واکمنۍ دوره
۱	لرغوني کورنۍ	۳۲۰۰ تر ۲٦٦٥ تر میلاد پخوا
۲	د فرعونيانو لومړنۍ کورنۍ	۲٦٦٤ تر ۲۱٥٥ ترمیلاد پخوا
۳	د فرعونيانو د لومړنۍ کورنۍ د واکمنۍ پای	۲۱٥٤ تر ۲۰٥۲ تر میلاد پخوا
٤	د فرعونيانو دوهمه دوره	۲۰٥۲ تر ۱۷۸٦ تر میلاد پخوا
٥	د فرعونيانو دوهمې دورې پای ته رسېدل	۱۷۸٥ تر ۱٥٥٤ تر میلاد پخوا
٦	د فرعونيانو دريم پېر	۱٥٥٤ تر ۱۰۷٥ تر میلاد پخوا

مصري فرعون

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د انځوريز ليک په اړه او دوهم ګروپ دې د مصريانو د ودانيو د پرمختګ په اړه معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د مصري انځوريز ليک په اړه څه پوهېږئ؟
۲- د مصريانو د معمارۍ په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ!
۳- د مصريانو د سوداګريزو اړيکو په اړه څه پوهېږئ؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې په خپل کلي کور کې د مصريانو په اړه کيسې ولوښتي او تر لاسه کړي معلومات دې ټولګيوالو ته ووايي.

د بین النهرین له پخواني تمدن سره آشنا شئ

د میخي لیک انځور

اشور بناپال پاچاه

هغه جغرافیايي حوزه چې د دوو سیندونو (**دجلې او فرات**) ترمنځ پرته ده، د **بین النهرین** په نامه یادېږي. تاریخ لیکونکي باور لري چې د نړۍ ډېر پخوانی مدنیت په بین النهرین کې منځته راغلی دی. د دجلې او فرات: سیندونو څنډو د تمدن د منځته راتلو او ودې ډېرې ښې زمینې درلودې. ځینې لرغون پوهان باور لري چې د **نوح**علیه‌السلام د مهال توفان په بین النهرین کې پېښ شوی دی.

د بین النهرین یو ډېر لرغوني ځای د (**تل حسونا**) په نامه یادېږي. دا لرغوني سیمه تر میلاده پنځه زره کاله پخوا یو لوی کلی و چې وګړو یې د غلو او دانودکرلو سره آشنایي درلوده. هغوی د خلکو د ډېروالي له امله سویلي بین النهرین ته کډوال شول. هلته یې د نوي تمدن زمینه برابره کړه چې د **سومریانو د تمدن** په نامه یادېږي. د همدې تمدن وګړو د لومړي ځل لپاره یو ځانګړي لیک دود رامنځته کړ چې د میخي لیک په نامه یادېږي.

په بین النهرین کې یو بل مهم تاریخي سیاسي مرکز «**اشور**» و. په دې ځای کې ځواکمن پاچاهان منځته راغلل او ډېرې سیمې یې تر خپل واک لاندې راوستلې. لومړنی اشوري پاچا **لومړی سارګون** نومېده. نوموړي تر میلاده شاوخوا ۱۹۰۰ کاله پخوا د اور ښار تر خپل واک لاندې کړ. دا سلسله تر اوومې میلادي پېړۍ پورې د بین النهرین په بېلابېلو سیمو واکمنه وه. د اشور وروستنی پاچا **اشور**

بناپال نومېده چې زياتې سيمې يې په خپله واکمنۍ کې شاملې کړې. بناپال له اعلاميانو سره جګړه وکړه. هغوی ته يې ماته ورکړه او د هغوی د واکمنۍ سيمې يې هم تر خپل واک لاندې راوستې.

په بين النهرين کې بل تاريخي ښار **بابل** دی. د بابل واکمنانو د بين النهرين پر ټولو سيمو واکمني درلوده. تاريخ ليکونکو د بابليانو د واکمنۍ دوران پر دريوو پړاونو وېشلی دی.

د لومړي پړاو ډېر مهم امپراتور **هامورابي** نومېده. هامورابي د خپلې واکمنۍ پر مهال خپلو خلکو ته قانون جوړ کړ چې د همورابي قانون په نامه يادېږي. په دې قانون کې د خلکو د ژوند ټولو چارو ته پام شوی و. له مجازاتو نيولې د کروندګرۍ او ګرځندويي تر چارو او مسافرتونو پورې ټول اړخونه يې تر سيورې لاندې راوستي وو.

د بابليانو دوهم پړاو د **کاسيانو** قوم د واکمنۍ مهال دی. کاسيانو د هامورابي واکمني پای ته ورسوله او تر هغه وروسته پنځه سوه کاله پرله پسې د بين النهرين پر سيمه واکمن وو. د بين النهرين لوی ښارونه او نورې سيمې يې هم تر خپلې واکمنۍ لاندې راوستلې، د ايلام او شوش مهم ښارونه يې ونيول. د **ايلام** ښار اوسېدونکو له ميلاده تر يوولسمې پېړۍ وړاندې د يوه ځواکمن بريد په ترڅ کې د کاسيانو واکمني پای ته ورسوله.

د بابل درېيم پړاو هغه مهال پيل شو چې کلدانيان واک ته ورسېدل. پوځي افسر نبيولا نصر لومړنی کلداني واکمن و چې بابل يې تر ميلاده شپږ پېړۍ وړاندې ونيو. د دې لړۍ وروستنی پاچا د **بخت نصر** په نامه ياد شوی چې د **يهوديه** سيمې يې تر خپل واک لاندې کړې. له بخت نصر وروسته د **کلدانيانو** واکمني هخامنشيانو له منځه يوووړه. تر هخامنشيانو وروسته د بين النهرين پر سيمو **ساسانيان** واکمن شول او ساسانيان بيا په اوومه ميلادي پېړۍ کې مسلمانانو له منځه يوووړل.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر درېوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د تل حسونا په اړه، دويمه ډله دې د اشور په اړه او درېيمه ډله دې د بابليانو په اړه په خپلو ډلو چې بحث وکړي او معلومات دې نورو ټولګيوالو ته بيان کړي.

پوښتنې

- بين النهرين چېرته دی؟
- د اور په اړه چې څه معلومات لرئ، وې وايئ.
- د هامورابي قانون په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د خپل جومات له ملا امام څخه د نوح (ع) د توفان په اړه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې په ټولګي کې بيان کړي.

آيا د فارس د تمدن په اړه معلومات لرئ؟

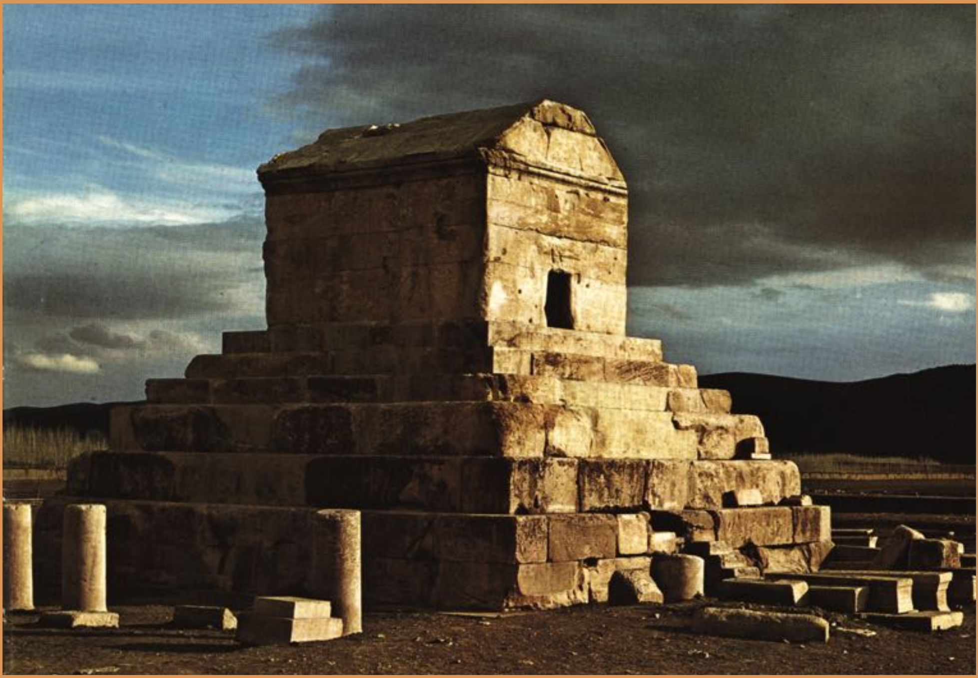

د کوروش مقبره

څنګه چې د کډوالۍ په برخه کې يادونه وشوه، په بلخ کې د آرياپانو شمېر زيات شو او په مهاجرت يې پيل وکړ. يو شمېر يې د شمالي هند پر لور، يو شمېر يې د آريانا په دننه کې او ځينو يې لويديځ پلو ته په کډه کولو پيل وکړ. هغه آرياپان چې لويديځ لور ته کډه شول، لومړی ايران، وروسته ترکيې او په پای کې اروپا ته ورسېدل. کوم شمېر چې په ايران کې مېشت شول د آريانا د تمدن د لړۍ پر دوام يې د فارس په نامه يو بل تمدن رامنځ ته کړ.

سيالک، جيروفت او **شهر سوخته** د **ايران** نامتو لرغوني سيمې دي. د سيالک وګړو د خپلوګاونډيو سيمو لکه د **افغانستان** د **منډيګک** اوسېدونکو او د **هند** د **موهنجودارو** او **هړپې** له خلکو سره او هم يې په لويديځ کې د **دجلې** او **فرات** د سيندونو د شا او خوا له اوسېدونکو سره اړيکې درلودې.

د ايران په لويديځ کې تر ميلاده لس پېړۍ وړاندې د ماد وګړو د پخواني پارس د لومړني دولت زمينه رامنځته کړه. د **هيرودت** په وينا «**دياکو**» نومي شخص د ماد قبايل تر خپلې واکمنۍ لاندې راوستل. له هغه څخه وروسته د دې لړۍ درې پاچاهان واک ته ورسېدل. د مادانو واکمني د **کوروش** په لاس له ميلاده د مخه په ۵۵۳ کال کې راوپرځېده.

د **مادانو** د دولت ختمېدل په ايران کې د **هخامنشيانو** د واکمنۍ پيل و. لوی کوروش له ميلاد څخه ۵۵۸ کاله وړاندې د هخامنشيانو د دولت بنسټ کېښود. کوروش د هخامنشيانو د دورې يو ډېر مشهور پاچا و.

له کوروش څخه وروسته د هغه زوی «**کمبوجه**» واک ته ورسېد. له هغه وروسته د هخامنشیانو اته پاچاهان واکمنی ته ورسېدل. بالآخره تر میلاده ۲۴۸- ۳۳۵ کاله پخوا د هخامنشیانو وروستنی پاچا **درېم داریوش** د مقدوني **سکندر** د یرغل په ترڅ کې ماتې وخوړه او د دې لړۍ واکمنې هم پای ته ورسېده.

د سکندر له مړینې وروسته د **سلوکیدیانو** لړۍ واک ته ورسېده، چې **رومیانو** راوپرځوله او له هغه وروسته رومیان د فارس پر یوې خوا او **اشکانیان** د فارس پر بلې خوا واکمن وو، چې تر میلاده دوه پېړۍ وړاندې **ساسانیانو** له لوري له ماتې سره مخامخ کړل.

ساسانیان په فارس کې تر اسلام وړاندې د امپراطوریو وروستنی لړۍ وه. د ساساني کورنۍ بنسټ ایښودونکي **بابکان** یاد شوی دی. ساسانیانو زردشتي مذهب درلود. تر بابک وروسته د هغه زامن شاپور او اردشیر بابکان په درېیمه میلادي پېړۍ کې واک ته ورسېدل. اردشیر د خپلې واکمنۍ په دوران کې د سیمې په پراختیا کې ډېرې بریاوې تر لاسه کړې. د هغه ځای ناستي لومړۍ په خپلو منځونو او بیا له ګاونډیو هېوادونو سره په جګړو بوخت وو.

د ساسانیانو یو مشهور پاچا **دویم شاپور** په شپاړس کلنۍ کې واک ته ورسېد او اویا کاله یې واکمني وکړه. دویم شاپور د ساسانیانو تر پیدایښت پخوا د پاچا په حیث منل شوی و. د ساسانیانو وروستنی پاچا **درېیم یزدګرد** وچې د ده واکمني په ٦٤١ میلادي کال کې مسلمانانو پای ته ورسوله.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هخامنشیانو په اړه او دویمه ډله دې د ساسانیانو په اړه خپل معلومات ووایي.

پوښتنې

۱- د سیالک د لرغونې سیمې او له ګاونډیو سیمو سره یې د اړیکو په اړه څه پوهېږئ؟

۲- د هخامنشیانو د امپراطورۍ بنسټ ایښودونکی څوک و؟

۳- د فارسیانو د سلسلې وروستني امپراطوران په کومو نومونو یادېدل او د هغې لړۍ د وروستني پاچا نوم واخلئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت:

زده کوونکي دې د فارس د تمدن په اړه له خپلو ښوونکو څخه معلومات راټول او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.

د هند له تمدن سره آشنا شئ

دغه انځور د موهنجودار د ښار پاتې شوني ښيي.

تاریخ لیکونکو د **هند** لرغونی تمدن له **هرپه** او **موهنجودارو** څخه پيل کړی. تر میلاده درې زره کاله پخوا د هند په شمال لوېدیځ کې د یوه مدنیت بنسټ کېښودل شو چې په سیمه کې بې ساری یاد شوی دی. د هرپې وګړو د غنمو کرنه زده وه. فلزي وسایل یې جوړول او د خاورېو رمې او ګلې یې روزلې.
د لرغوني هند بل ښار موهنجودارو و. دغه ښار هم د **سند** د سیند په څنډه آباد شوی و. ددغو وګړو پاتې شوي آثار په ډاګه کوي چې په سل ګونو زره خلکو په دې ښار کې ژوند کاوه. یو پوړيز او دوه پوړيز کورونه یې جوړول. د نهرونو او کانالونو سیستم یې د کورونو په جوړولو کې کار وه. خو د اوبو ویالې یې هغسې جوړې کړې وې چې صافې او پاکې اوبه له یوه مرکز څخه رابهېدلې. استوګنځایونه، ګدامونه او زېرمتونونه یې لرل.
د هند تېر شوی لرغونی تاریخ د **ماها بهاراتا** او **رامایانا** پر سرچینو ولاړ دی. دغه تاریخي اسناد ډېر زیات پر هغو سیمو بحث کوي چې د **همالیا** او **ګنګا** د سیند په سیمو پورې اړه لري. د دې سرچینو په بحثونو کې قبیلوي ژوند، ټولنیز نظام او د غلامانو او مالکانو بحثونه مطرح شوي دي. له دې اسنادو څخه په ډاګه کېږي چې د هند تېر لرغونی تاریخ له دغو سیمو راپیلېږي.
آریایان د لرغوني هند په څمکه لومړني نوي راغلي خلك وو. د دې دورې ډېر زیات معلومات د ویدي سرودونو په منابعو کې شته. د هند خاورې ته د آریایانو راتلل تر میلاده یو زرو پنځه سوه کاله

پخوا ګڼل کېږي. هغوی په سر کې ښاروي ساتل. وروسته له کرنې او ځمکوالی سره آشنا شول. د آریایانو په خواکې نورو وګړو چې **دراویدیان** نومېدل هم ژوند کاوه. هغوی د هند ډېر ببوزله خلك وو. د آریایانو له راتګ څخه مخکې هندي ټولنې څلور ټولنيزې طبقې درلودې. چې د **کشتریه، برهمن، ویسیه** او **شودرا** په نامه یادېدې.

د هندي ټولنې د بودايي قانون بنسټ له میلاده شپږ پېړۍ دمخه **ګوتاما** (**بودا**) په واسطه د هند په شمال کې کېښودل شو. هغه خلکو ته د عبادت، ټولنيزو قربانيو او اخلاقي او اقتصادي مسائلو په اړه لارښوونه کوله. د **موريايي** ځواکمن دولت له تأسیس څخه وروسته د بودايي دین د پرمختګ لپاره زیاته زمینه برابره شوه.

د موریاني امپراطورۍ بنسټ ایښودونکی **چندرا ګوپتا** له میلاده ۳۲۲ کاله وړاندې د ناندا د کورنۍ څخه واك ترلاسه کړ. د **ګوپتانیانو** نومیالی امپراتور د **اشوکا** په نامه یادېده چې د بودايي دین پیرو و. ده د بودايي دین په پراختیا کې ډېر زیار وایست.

د ګوپتانیانو امپراطوري په لومړۍ میلادي پېړۍ کې د کوشانیانو تر یرغلونو لاندې راغله او مخ په زوال شوه. له هغه وروسته د ګوپتانیانو سیمه ییزو واکمنیو خپل حاکمیت ته په بېلابېلو سیمو کې دوام ورکړ. تر هغه چې په ۵۰۰ میلادي کال کې هندي قومونو له شمال لوېدیځ څخه یرغل راوړ او د ګوپتانیانو ټول سیمه ییز حکومتونه یې راوپرځول او د (**هارشا**) په نامه واکمنۍ ته ورسېده. په هند کې تر شاوخوا ۶۰۰ میلادي کال پورې درې دولتونو واکمنې درلوده چې له هغې ډلې څخه یوه هم **راجپوتان** وو چې د هند په شمال کې یې واك چلېده. هند د دې لړۍ د واکمنۍ په دوران کې د مسلمانانو د پرله پسې یرغلونو لاندې راغی. د هغوی یرغلونو تر هغه پورې دوام وکړ، چې په لسمې میلادي پېړۍ کې د **غزنویانو** او **غوریانو** تر مشرتابه لاندې خپلواك اسلامي دولتونه پر هند واکمن شول.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هند د لرغوني مدنیت په اړه او دویمه ډله دې د موریایانو په اړه معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

۱. کومې لرغونې سیمې د هند د لومړنیو مدنیتونو استازیتوب کوي؟
۲. په لرغوني هند کې څو ټولنیزې طبقې موجودې وې؟
۳. د ګوپتانیانو مشهور امپراطور چې بودايي دین ته یې عقیده لرله څه نومېده؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د هند او د هند د تاریخ په اړه یو مطلب ولیکي او خپلو ټولګیوالو ته دې وړاندې کړي.

آيا د چين له تمدن څخه خبر ياست؟

تر تاريخ وړاندې دورې د چيني مجسمو انځور

د شلمې پېړۍ تر پيله پورې د **چين** د پخوانيو انسانانو د ژوندانه په اړه څېړنې نه وې شوې. د چين وګړو باور درلود چې که څوک په تاريخي او لرغونو سيمو کې د سپړنو کار وکړي، هغه به په هغې ناروغۍ اخته شي چې له امله يې دا پخواني کسان مړه شوي. نو ځکه يې د څېړنو او سپړنو له چاره چا ته اجازه نه ورکوله. د شلمې پېړۍ په سر کې په چين کې د ځينو لرغونو سيمو سروې پيل شوه چې په پايله کې د تاريخي او له تاريخه وړاندې دورو ډېر آثار په لاس ته راغلل.

د **جاوکوتيان** په سمڅو کې د چيني انسانانو نمونې لاس ته راغلي دي. دغه لرغونې سيمې د **پکن** ښار ته څېرمه پرتې دي. د لرغون پوهانو په باور، چيني انسانانو شاوخوا پنځه ويشت زره کاله پخوا د همدې پکن په سيمو کې ژوند کاوه.

د چين په نورو لرغونو سيمو کې د **يانګ شاي** په نامه د انساني کلتور بېلګې کشف شوي چې د هغه تاريخ له ميلاده څلور زره کاله پخوا زماني ته رسېږي.

د چين د خلکو لومړنۍ امپراطورۍ د **شانګانو** په نامه ياده شوې چې دې لړۍ له ميلاده اوولس پېړۍ وړاندې بيا تر لسمې پېړۍ پورې د چين پر لوی هېواد واکمني درلوده. په چين کې د ستورو

د پېژندګلوۍ لومړنۍ نښې د شانګانو په دورې پورې اړه لري. پر دې سربېره یې د شپو او ورځو او د میاشتو د وېش سیستم هم کارولی دی.
د چین د تاریخ یوه بله پخوانۍ مهمه کورنۍ د **چو** کورنۍ وه. کله چې له دولسمې پېړۍ څخه وروسته د شانګانو دولت مخ په ړنګېدو شو او د چو کورنۍ د پیدایښت زمینه برابره شوه. د چو قبیلې مشر د «**او وانګ**» په نامه تر میلاد وړاندې لسمې پیړۍ کې د شانګانو دولت ته ماتې ورکړه.
د چو کورنۍ د امپراطورۍ په پراختیا کې ډېر زیار وویست. د خپلې شاوخوا سیمه ییزو حکومتونو ډېرې سیمې یې ونیولې تر میلاده پخوا اوومې پېړۍ پورې د هغوی واکمنۍ دوام درلود. د چو کورنۍ په وروستني دوران کې د هغوی تر واکمنۍ لاندې ځمکو کې تر یو زر زیات سیمه ییز حکومتونه جوړ شول چې په خپلو کې به هر وخت سره جنګېدل. په دې ترتیب، د چود کورنۍ اولادونو تر میلاد دمخه دویمې پېړۍ پورې د چین په بېلابېلو سیمو کې واکمني درلوده. د چو کورنۍ له واکمنۍ څخه وروسته د **تسه این** کورنۍ ته د واکمنۍ زمینه برابره شوه. هغوی له میلاده وړاندې د٢٤٦ تر ٢٠٧ پورې د چو د امپراطورۍ په زیاتو سیمو واکمني ترلاسه کړه.
د «**هوان یې**» په نامه د دې لړۍ لومړني پاچا واک ترلاسه کړ او نوي قوانین یې خپاره کړل. هغه چین په شپږ دېرش ولایتونو ووېشه. پخواني القاب یې له منځه یوړل. چیني ټولنه یې پر دوو برخو ووېشله چې د **خواصو** او **عوامو** د طبقو په نومونو یادېدلې. د پخوانیو او وروستیو **هانانو** کورنۍ د **تسه این** پر پاتې شوې امپراطورۍ تر ٢٢٠ میلادي کال پورې واکمني وکړه چې د چین په تاریخ کې د منځنیو پېړیو د دورې پیل پېژندل شوی دی.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په چین کې د ډېرو پخوانیو انسانو په اړه او دویمه ډله دې د چین د پخواني تاریخ د درېو مهمو کورنیو په اړه معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

١. په چین کې لرغوني ښېرنې ولې وروسته پیل شوې؟
٢. د چین تر ټولو پخوانیو انسانانو چېرې ژوند کاوه؟
٣. د چین په پخواني تاریخ کې درې مهمې کورنۍ لنډې معرفي کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د چین او چیني توکو په اړه له خپلو مشرانو څخه وپوښتي او خپل معلومات دې ټولګي کې ووایي.

آیا پوهېږئ چې یوناني تمدن څنګه پیل شو؟

د لرغوني یونان یوه آبده

یوناني تاریخ لیکونکي توسیدیدس چې تر میلاده څلور پېړۍ پخوا یې ژوند کاوه، چې باور درلود او د پخوانیو کلیو او ښارونو پاتې شوني د مخکنیو قومونو د کارونو زېږنده ده، چې د خلکو ډېرې فولکلوریکې کیسې داستانونه او بحثونه په هغوی پورې اړه لري. په نولسمې پېړۍ کې څېړنې د پخوانیو یوناني خلکو او د مدیترانې د څنډو د وګړو په اړه د داستانونو او څېړنو له مخې پیل شوي دي.

د «میسني» دوران د یوناني تمدن او پخواني کرت څلانده تاریخ دی. دغه تمدن تر میلاده پخوا په شپاړسمې پېړۍ کې پیل شو او تر لسمې پېړۍ پورې یې دوام وکړ. دغه تمدن د اخه یې تېر پورې اړه درلوده چې د «پلیپونیز» وګړو سره ونښتل او ډېرې سیمې یې ونیولې. هغوی بزګران وو. غنم، اوربشې او جوار یې کرل او د برونزو له وسایلو څخه یې کار اخیسته. د ښارونو د دفاع لپاره به یې جګ دېوالونه جوړول. دا دوران له میلاده دمخه په لسمې پېړۍ کې د «دوریانو» د یرغل په پایله کې پای ته ورسېد.

دوریانو له میلاد څخه وړاندې لسمه پېړۍ کې په لرغوني یونان کې واک تر لاسه کړ. ځینې تاریخ لیکونکي دغه دوره د وېښتي دورې پیل هم بولي. له دې سره سره چې دوریانو د کلتور پرمختګ ته پام نه درلود، خو هغه مشهورې حماسي کیسې چې د «**الیاد او اډیسه**» په نامه یادېږي په همدې دوره کې منځته راغلي دي. رانده یوناني شاعر «**هومر**» دا حماسي داستانونه تنظیم کړي وو. دغو داستانونو تر میلاده پخوا له دولسمې نه تر اتمې پېړۍ زیاتې پېښې بیان کړې دي. د دوریانو له واکمنۍ سره جوخت په یونان کې د **اسپارتانو** د دولت بنسټ کېښودل شو. د لرغوني یونان د تمدن یوه ښکاره ځانګړتیا د ډېرو خدایانو ګوتو شتون و چې د یوناني کیسو له لارې یې شهرت موندلی و.

په یونان کې د پراختیا غوښتنې خوځښتونه له میلاد دمخه له شپږمې او پنځمې پېړۍ سره مصادف وو. د **هلني** مهاجرو د مهم مرکز بنسټ له میلاد څخه وړاندې د شپږمې پېړۍ په اوله نیمایي کې د تور سمندرګي په شمال کې کېښودل شو.

د پنځمې میلادي پېړۍ په وروستیو کې د **پارسیانو** او **یونانیانو** ترمنځ یو په بل پسې جګړې ونښتې. دغو جګړو تر هغې دوام درلود چې **مقدوني سکندر تر میلاده پخوا** له (۳۳۶ تر پورې ۳۲۳ پر **هخامنشیانو** بری وموند او لویه امپراطوري یې جوړه کړه. له سکندر وروسته یوناني امپراطوري تجزیه شوه.

د یوناني امپراطورۍ د تجزیې پر مهال د رومي امپراطورۍ غوړېدو او پراختیا ته زمینه برابره شوه چې تفصیل به یې د روم د مدنیت تر سرلیک لاندې ولولو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د توسیدیدس د نظریاتو په اړه او دویمه ډله دې د هومر په اړه خپل معلومات بیان کړي.

پوښتنې

۱- توسیدیدس څوک و؟
۲- میسینیانو څه ډول تمدن درلود؟
۳- د دوریانو په اړه څه معلومات لرئ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د مقدوني سکندر په اړه یو مطلب ولیکي.

ايا اورېدلي مو دي چې د پخواني روم امپراطورانو ته يې د اروپا واكمنان ويل؟

د لرغوني روم يوه مجسمه

په تېر درس کې مو ولوستل چې د يوناني امپراطورۍ تر پرزېدلو وروسته د روم امپراطورۍ د پراختيا لپاره زمينه برابره شوه.

تر میلاده لس پېړۍ وړاندې د **روم** د شا او خوا ځينې مېشت قومونه سره يو شول چې د **لاتينيانو** په نامه يې شهرت وموند. دغو وګړو په وروستيو کې له **اتروسكايانو** سره يوځای شاهي نظام رامنځته کړ چې له ميلاده وړاندې تر ۵۰۹ کاله پورې يې دوام وکړ. همدې قومونو تر ميلاد ۲٦٥ کاله پخوا په روم کې د جمهوري نظام بنسټ کېښود، چې د واک درې څانګې يې درلودې:

۱- د مشرانو مجلس.

۲- سنتوري يا سل کسيزه شورا.

۳- قبايلي جرګه.

روميانو تر ميلاد ۱٤۹ کاله پخوا يو ځل بيا د **يونان** پر مرکزي سيمو يرغل وکړ او د يونان **مقدوني** ښار يې تر خپلې واکمنۍ لاندې راووست او د خپلې امپراطورۍ د پراختيا لپاره يې له ميلاده ۱۳۳ کاله وړاندې د يونان له کرښو تېر شول او اوسنۍ ترکيه يې ونيوله. روميانو د لوېديځ پر لور هم پرمخ ولاړل. په همغه کال يې **هسپانيا** هم په خپلې واکمنۍ کې شامله کړه. له هغه وروسته رومي امپراطوران د ځواک لوړو پوړيو ته ورسېدل.

نژدې دوه سوه کاله کې د روم د امپراطورۍ په سياسي او ټولنيز وضعيت کې ډېرې پېښې وشوې. بېلا بېل امپراطوران يو په بل پسې واک ته ورسېدل. د تر ټولو مشهورو امپراطورانو نومونه په جدول کې لوستلی شئ:

د امپراطور نوم	د واکمنۍ کلونه	د هغې دورې ځانګړتیاوې
سناتور سولا	تر میلاده پخوا له ۷۹ څخه تر ۸۸ پورې	جنګي دیکتاتور او امپراطور و. یوشمېر پاتریسانان یې ووژل.
درې کسیزه حکومت (سزار، پمپې او تراسوس)	تر میلاده پخوا له ۶۰ څخه تر ۴۹ پورې	د خبرو اترو په پایله کې دغې درې کسیزې ډلې ګډ حکومت جوړ کړ چې د (تریوم ویرات) په نامه یادېده په دې موده کې سزار د کلوپاترا په نامه یوه مشهوره نجلۍ د مصر پر تخت کښېنوله.
دوهم درې کسیزه حکومت (مارک، انتوان او اکتایوس)	تر میلاده پخوا له ۲۷ څخه تر ۴۳ پورې	دغو درې واړو د سزار تر وژلو وروسته د دوو تنو پاتریسانو په وسیله واک تر لاسه کړ.
مقدس امپراطور یا اکتایوس	تر میلاده پخوا له ۲۷ تر میلاده پخوا تر ۱۴ پورې	د روم څواکمن امپراتور و. د هغه په زمانه کې د ایتالیا شاهي نوم په امپراطورۍ بدل شو. هغه ته یې د اګوست سزار لقب هم ورکړی و.
ژولن امپراطوران (تیبریوس، کالي کولا، کلودیوس او نرن حکومت)	له ۱۴ څخه تر ۹۴ زیږدیز پورې	دغه څلور واړه واکمنان د ژول سزار د کورنۍ وو. د روم د امپراطورۍ په پراختیا کې یې لوی لاس درلود.
نیکوکاره امپراطوران (نروا، تراژن، هادریان، مارکوس او رولیوس)	د ۹۶ میلادي کال څخه تر ۱۳۸ میلادي کاله پورې	د روم امپراطوران په دې موده کې د خپلې واکمنۍ لوړ پړاو ته رسېدلي وو.

د روم وروستني امپراطور **مارکوس** او **رلوس** و چې له ۱۶۱ څخه تر ۱۸۰ میلادي کال پورې د روم بشپړ واکمن و.

وروسته د **کامودیوس** په نوم یو تن واک ته ورسېد. کامودیوس فاسد او ناپوه سړی و. د ده د واکمنۍ په دوران کې د روم د امپراطورۍ د راپرزیدلو زمینه برابره شوه.

له ۲۳۵ میلادي کال څخه تر ۲۸۴ میلادي کاله پورې شل تنه رومي شاهان واک ته ورسېدل.

ترخو د روم امپراطورې په ۳۹۵ میلادي کال کې پر دوو برخو ووېشل شوه چې د ختیځ او لوېدیځ روم په نومونو یادې شوې. چې په لوړو ټولګیو کې به یې ولولئ.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د روم د لومړني جمهوریت په اړه او دویمه ډله دې د روم د وروستني امپراطور په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

۱. لومړنی رومي جمهوریت د کومو واکمنو مراجعو په وسیله اداره کېده؟
۲. رومیانو مقدونیه په کوم کال کې ونیوله؟
۳. د روم وروستنی واکمن یا امپراطور څوک و؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د خپلو معلوماتو پر بنسټ د روم د جمهوري نظام په اړه یو مطلب ولیکي.

څلورم څپرکی

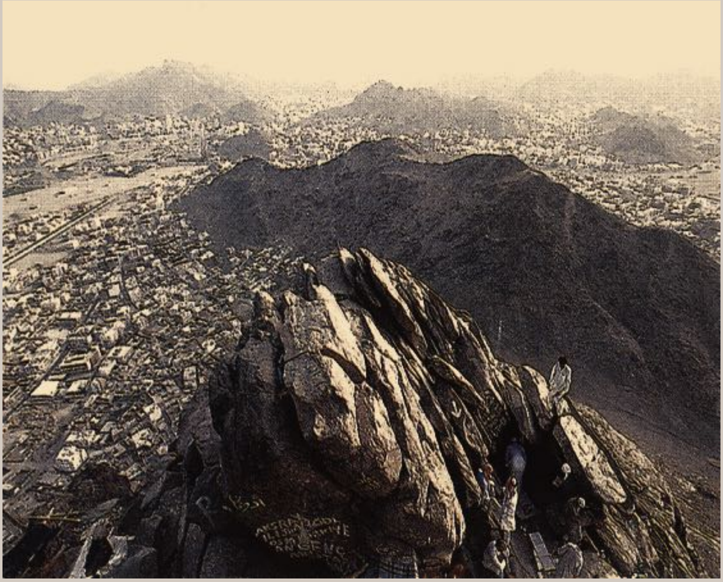

د اسلام تاریخ

- آیا پوهېږئ چې د عربستان اوضاع اسلام له مبارك دین څخه وړاندې څرنگه وه؟
- د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد مصطفيﷺ له ژوند سره ښه اشنا شئ.
- آیا د اسلام د مبارك دین د لومړیو غزاگانو او فتوحاتو په اړه معلومات لرئ؟
- آیا پوهیږئ چې د حضرت ابوبکر صدیقرضي الله عنه خلافت څرنگه پیل شو؟
- د حضرت عمر فاروقرضي الله عنه د خلافت په اړه څه معلومات لرئ؟
- آیا د حضرت عثمانرضي الله عنه د خلافت د دورې د پېښو په اړه معلومات لرئ؟
- د حضرت علي کرم الله وجهه د خلافت دوران څرنگه تېر شو؟
- آیا د امویانو د خلافت د پیل په اړه معلومات لرئ؟
- آیا پوهیږئ چې د امویانو خلافت څرنگه له منځه ولاړ؟
- آیا پوهیږئ چې له امویانو څخه عباسیانو ته واک څرنگه ولېږدید؟
- د عباسیانو خلافت څرنگه راوپرځېد؟

د ځلورم څپرکي موخې

په دې څپرکي کې زده کوونکي له اسلامه د مخه د عربو په ژوند او حالاتو باندې پوهېږي؛ د اسلام د ستر نبي حضرت محمد مصطفیﷺ ژوند لیک لولي او زده کوي یې؛ د اسلام د مبارک دین د پیل د کلونو پر مهال له ټولنیزو سمونونو او غزاګانو سره آشنایي پیدا کوي؛ د راشدو خلفاوو له دوران سره آشنا کېږي؛ د حضرت ابوبکر صدیقرضي الله عنه د دور له پېښو خبرېږي؛ د اسلام د دویم خلیفه حضرت عمر فاروقرضي الله عنه د زمانې پېښې او جریانات زده کوي؛ د حضرت عثمانرضي الله عنه د مهال له پېښو سره اشنا کیږي؛ د حضرت علی کرم الله وجهه د زمانې له پېښو خبرېږي.
همدا راز، اموي کورنۍ ته د واک د لېږد له څرنګوالي خبرېږي او د هغې دورې د مهمو خلفاوو په اړه معلومات ترلاسه کوي او د امویانو پر ضد د وګړنیزو پاڅونونو او د هغوی له راپرځېدو سره آشنا کېږي. پردې سربېره د عباسیانو د دورې د مشهورو خلفاوو له پرمختیا او ځوړتیا سره بلدېږي.

آیا پوهېږئ چې د عربستان اوضاع د اسلام له مبارک دین څخه وړاندې څرنګه وه؟

د اسلام له مبارک دین څخه وړاندې د اعرابو د مذهبي دودونو یو انځور

د اسلام د مبارک دین له راڅرګندېدو دمخه د **عربستان** وګړو او د نړۍ د ډېرو هېوادونو وګړو په شرک او خرافاتو عقیده درلوده. تر اسلام وړاندې به په عربستان کې هرې قبیلې ځانته بت جوړاوه او د هغه عبادت به یې کاوه العیاذ باالله، هغه به یې خپل خدای ګاڼه. په خپلو عقیدو کې به یې موهوماتو او جادو ته ډېر ارزښت ورکاوه. په ټولیز ډول یې د بې باورۍ او بې عدالتۍ په حالت او د جهل او ناپوهۍ په چاپېریال کې ژوند کاوه. پر یو بل یې اعتماد او باور نه درلود. له خپلو مریانو سره یې غیر انساني چلند درلود. ښځې یې له هر ډول انساني او بشري حقونو بې برخې کړې وې. ځینو کورنیو به نوې زېږېدلې نجونې ژوندۍ تر خاورو لاندې کولې.

د شتمنو او بډایو کسانو ترمنځ اخلاقي فساد دود و. جواري (قمار) او شراب څښل د اشرافو د زامنو ورځنۍ عادت شوی و. دوی د مال او شتو د تر لاسه کولو لپاره هر ډول غیرانساني او غیراخلاقي عمل ترسره کاوه. قوانین یوازې او یوازې د زورواکو د حقونو د دفاع لپاره کارېدل. زورورو به قوانین رامنځ ته کول او هغه به یې د مظلومو او بېوزلو خلکو پر ضد کارول.

د قبایلو د مشرانو ترمنځ لاسلیک شوي تړونونه د هغې زمانې دودیز قوانین و. د قبایلو غړي مصؤون

او خونديي و، او د لاسليك شويو تړونونو پر بنسټ يې خپل حقونه ترلاسه کول. د قبايلو د غړو ترمنځ درنښت او ارزښت هم د تړونونو پر بنسټ و. کوموکسانو به چې د قبيلې غړيتوب نه درلود له ټولو حقونو او امتيازاتو بې برخي وو. د دې ډول خلکو پر مالونو او حقونو باندې تېرى جايز ګڼل کېده.

ددغو ټولو اخلاقي، ټولنيزو انحرافاتو، ناپوهيو، ظلمونو او نابرابريو د له منځه وړلو لپاره د الله جَلَّ جَلَالُهُ له لوري د اسلام مبارک دين د **نبي کريم حضرت محمد مصطفى** ﷺ په واسطه د ځمکې د مخ د ټولو انسانانو لپاره نازل شو. حضرت محمد ﷺ خلک د لوى څښتن د وحدانيت د منلو په لور راوبلل. شرک او په خپل لاس د جوړو شوو بتانو عبادت يې منع کړ او د مسلمانانو ترمنځ يې ټولنيز باور، عدالت، برابري او ورورولي رامنځته کړه.

د نجونو ژوندي ښخول او د هغوى پر انساني او ټولنيزو حقونو باندې تېرى يې منع کړ. له مريانو سره کړه وړه ته يې د هغوى په ګټه بدل کړل. په عمومي توګه، ويلى شو چې د اسلام مبارک دين يو الهي بشپړ دين دى چې د لوى څښتن له لوري د ځمکې د مخ د ټولو انسانانو د اصلاح او روښانولو لپاره د حضرت محمد مصطفى ﷺ له خوا ابلاغ شوى دى.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په عربستان کې د جهالت او ناپوهۍ د دوران په اړه بحث وکړي او دويمه ډله دې هغه تغييرات او سمونونه شرح کړي چې د اسلام د مبارک دين له څرګندېدو وروسته را منځته شول.

پوښتنې

۱- په عربستان کې له اسلام څخه وړاندې هرې قبيلې ځانته ..... جوړاوه او د هغه عبادت به يې کاوه.

۲- د اسلام مبارک دين خلک .... ته رابلل.

۳- اسلام د الله پاک يو بشپړ .... دى.

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د خپل جومات له ملا امام څخه وپوښتي چې د اسلام مبارک دين تر نازليدو وروسته د انسانانو په ژوند کې کوم بدلونونه راغلي دي. تر لاسه شوي معلومات دې ټولګيوالو ته ووايي.

د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد (ص) له مبارک ژوند سره ښه آشنا شئ

په مدینې منورې کې نبوي جومات

د بشري ټولنې ستر لارښود **حضرت محمد مصطفیٰ** ﷺ د **عبدالله** زوی او د **عبدالمطلب** لمسی و. په **۵۷۱** زکال کې یې نړۍ په خپل راتګ سره منوره کړه. د ده مبارکه مور **بي بي امنه** او رضاعي مور یې **بي بي حلیمه** رضي الله عنها نومېده.

د حضرت نبي کریم ﷺ پلار د ده له زېږېدو څخه دمخه وفات شوی دی. په شپږ کلنۍ کې یې مور وفات شوه او په اته کلنۍ کې یې نیکه هم له لاسه ورکړ. له دې وروسته د ده پالنه د ده د تره ابوطالب په غاړه شوه.

حضرت نبي کریم ﷺ په پنځه ویشت کلنۍ کې له **بي بي خدیجې** رضي الله عنها سره، چې یوه پتمنه او عزتمنه مېرمن وه، واده وکړ. په اسلامي نړۍ کې دا لومړنۍ مېرمن وه چې ایمان یې راووړ او د اسلام په مبارك دین مشرفه شوه. د حضرت رسول اکرم ﷺ د کابو ټولو اولادونو مور همدا بي بي خدیجه رضي الله عنها وه. یوازې **حضرت ابراهیم** د نبي کریم ﷺ هغه زوی و چې مور یې **بي بي ماریه قبطیه** رضي الله عنها نومېده.

د حضرت محمد مصطفي ﷺ په ژوند کې د ده تر بعثت دمخه ډېرې مهمې پېښې وشوې چې له امله یې د هغه شخصیت د مکې او عربو خلکو په منځ کې غوره او لوړ شو.

د حضرت نبي کریم ﷺ رېښتینولي او امین توب د دوی په شریفانه ژوند کې د دې لامل ې شو چې

حضرت بي بي خديجه رضي الله عنها يې د خپلو سوداګريزو چارو د سمون لپاره غوره کړې. په مکې کې د کعبې شريفې په دېوال کې د **حجرالاسود** د ډبرې بېرته اېښودل او ځای په ځای کول بله هغه پېښه وه چې حضرت رسول کريم ﷺ ته يې د يوه ډېر مدبر شخصيت په توګه شهرت ورکړ. د حجرالاسود د ډبرې د بيا ځای په ځای کولو په اړه د عربو دوه قومونه يوې لويې شخړې ته سره نژدې شوي وو. خو حضرت رسول اکرم ﷺ په خپلې ځانګړې پوهې او خاص تدبير سره دغه لانجه حل کړه. د حجرالاسود ډبره يې په يوه لوی څادر کې کېښودله او د ښکېلو قومونو مشرانو ته يې وويل چې هغه له څلورو خواوو (پيڅکو) څخه ونيسي او له ځايه يې اوچته کړي بيا په خپله حضرت نبي کريم ﷺ دغه مبارکه ډبره له څادر څخه راواخيسته او د دېوال په ټاکلي ځای کې يې کېښود په دې توګه د دوو لويو قومونو ترمنځ د لويې لانجې مخه ونيول شوه.

حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ څلوېښت کلن و چې په نبوت مبعوث شو. دغه ستر امانت د لوی ښښتن له لوري د **حضرت جبرائيل امين** عليه السلام په وسيله دوی ته را ورسول شو.

حضرت محمد مصطفی ﷺ د اسلام مبارک دين ته د بلنې په لومړيو کلونو کې زياتې ستونزې وګاللې. خو له دې ټولو سره سره يې بې له ځنډه د اسلام مبارک دين په خپرېدو کې پرله پسې زيار وايست. د نارينه وو له ډلې څخه **حضرت ابو بکر صديق** رضي الله عنه او د ماشومانو له ډلې څخه **حضرت علي کرم الله وجهه** او د مريانو له ډلې څخه زيد بن حارث لومړني اشخاص وو چې د اسلام په مبارک دين مشرف شول.

حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ په ۶۲۱- ۶۲۲ زېږديز کال کې له مکې معظمې څخه مدينې منورې ته هجرت وکړ چې همدغه هجرت بيا د اسلامي نړۍ د تاريخ پيل شو او د هجرت په لومړي کال مدينې منورې کې الهی قانون نافذ شو.

حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ په ۶۳ کلنۍ کې هغه مهال چې له **حجة الوداع** څخه راستون شو، له لږې مودې وروسته له دې فاني نړۍ څخه رحلت وکړ.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت محمد ﷺ د شجرې او کورنۍ په اړه او دويمه ډله دې د اسلامی نړۍ د لومړنيو مسلمانانو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

۱- حضرت جبرائيل عليه السلام د خدای جل جلاله له لوري حضرت محمد ﷺ ته څه پيغام راووړ؟

۲- حضرت محمد ﷺ څو کلن و چې په پيغمبرۍ مبعوث شو؟

۳- د حضرت محمد ﷺ د شجرې په اړه څه معلومات لرئ؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د خپلې سيمې له ملا امام څخه د حضرت محمد ﷺ د ژوند او اخلاقي ښېګڼو په اړه معلومات تر لاسه کړي او خپلو ټولګيوالو ته دې وړاندې کړي.

آیا د اسلام د مبارک دین د لومړیو غزاګانو او فتوحاتو په اړه معلومات لرئ؟

د لوی څښتن د حکم او د حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ د پرله پسې بلنې له امله د **مکې معظمې** او **مدینې منورې** ډېر وګړي د اسلام په مبارک دین مشرف شول. د اسلام مبارک دین له یوې ورځې څخه بلې ته پیاوړی کېده. مشرکانو هڅه کوله چې د اسلام د دین د پرمختګ مخه ونیسي. ډول ډول خندونه یې رامنځته کول. له مسلمانانو سره یې اړیکې پرې کړې. د مسلمانانو کورونه یې محاصره کړل او مسلمانان به یې په یوازې او ډله ییزه توګه ځورول. د دغه ډول بندیزونو او ګواښونو سره سره بیا هم خلکو له یوې ورځې څخه بلې ته اسلام ته مخه کوله. مسلمانان دومره زیات شول چې نور یې له ځانه دفاع کولای شوای او هم یې دا توان وموند چې د مشرکینو د تېرې د مخنیوي په منظور د غزاګانو ډګر ته ور ودانګي. ځینې غزاګانې وشوې چې یو څو یې په لنډه توګه یادوو.

د بدر غزوه

د مسلمانانو او مشرکینو ترمنځ لومړنۍ غزا د **بدر** په نامه یاده شوې ده. دا غزا د هجرت په دویم کال مدینې ته نژدې د بدر په سیمې کې وشوه چې مسلمانان پر مشرکینو بریالي شول. دا د جګړې په ډګر کې د مسلمانانو په ګټه لومړنۍ سوبه او فتح وه. که څه هم په دې جګړې کې د مسلمانانو شمېر ۳۱۳ تنه او د مشرکینو شمېر کابو ۱۰۰۰ تنو ته رسېده، خو د لوی څښتن ﷻ په مرسته مسلمانان بریالي شول.

د احد غزا

د **احد** غزا د مسلمانانو یوه مشهوره غزا ده. دغه غزا په دریم هجري کال کې شوې، چې له امله یې د

مکې مشرکینو ته ډېره مرگ ژوبله اوښتې وه.

د خندق غزا

بله غزا چې د حضرت محمد رسول الله ﷺ په ژوند کې پېښه شوې ده د **خندق** په نامه یادېږي. په دې غزا کې مشرکینو په یرغلونه پیل وکړ. خو بریالي نه شول دغه غزا په پنځم هجري کال کې وشوه.

د موتې غزا

د مسلمانانو او رومیانو ترمنځ یوه بله مهمه غزا د **موتې** غزا وه چې په ا تم هجري کال کې وشوه. په دې غزا کې حضرت **خالد بن ولید** رضي الله عنه ډېر ارزښتمن رول ولوباوه.

د مکې معظمې فتح

د مسلمانانو یوه ډېره ستره بریا همدا د **مکې و معظمې** فتح وه، چې په اتم هجري کال کې پېښه شوه. له شك پرته مسلمانان پر مشرکانو برلاسي وو. ځکه نو مشرکانو د ډار احساس کاوه. حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ وویل: هرڅوك چې په کور کې وي او ور يې تړلی وي په امان کې دی. هرڅوك چې مسجد الحرام ته پناه یوسي په امان کې به وي او هرچا چې د **ابوسفیان** رضي الله عنه کور ته پناه یوړه په امان کې به پاتې شي. په دې ډول، مسلمانان بې له کوم جنگ څخه د مکې معظمې سیمې ته وردننه شول او لویه بریا یې په نصیب شوه.

د حُنین غزا

دا غزا د مسلمانانو ډېره ستره غزا ده. په دې غزا کې دولس زره مسلمانانو گډون کړی و. په داسې حال کې چې د مشرکانو شمېره څو چنده ډېره وه. د لوی څښتن ﷻ د مرستې په برکت مشرکانو له سختې ماتې سره مخامخ او مسلمانان بریالي شول. دا غزا د طایف په شاوخوا سیمه کې پېښه شوه.

په پایله کې مسلمانانو ته د غزاگانو او بریالیتوبونو له امله په ټولنیز او سیاسي ژوند کې مناسب او وړ شرایط را منځته شول. د حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ له رحلت څخه د مخه د اسلام د مبارك دین نفوذ د مکې، مدینې او د عربي ټولنې په سیمو او ښارونو کې خپور شو او د **جزیرة العرب** یووالی یې رامنځته کړ. دغو بریالیتوبونو د نړۍ په کچه د یوه پیاوړي او ځواکمن اسلامي حکومت د رامنځته کېدلو بنسټ کېښود، چې په راتلونکو لوستونو کې به يې ولولئ.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د مسلمانانو پر وړاندې د مشرکانو د ناوړه کړو وړو په اړه او دویمه ډله دې د مسلمانانو د غزاگانو په اړه خپل معلومات ووایي.

پوښتنې

۱- د کفارو او مشرکانو کړه وړه د مسلمانانو په وړاندې څنگه وو؟
۲- د مسلمانانو او مشرکانو ترمنځ لومړنی غزا .... نومېده.
۳- د مشرکانو په وړاندې د مسلمانانو د څو غزاگانو نومونه واخلئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د خپلې سیمې د جومات له ملا امام څخه د غزاگانو په اړه پوښتنې وکړي او بیا دې خپل دغه معلومات خپلو ټولگیوالو ته واوروي.

آیا پوهیږئ چې د حضرت ابوبکر صدیقؓ خلافت څرنګه پیل شو؟

د ثور سمڅه
هغه ځای دی چې حضرت محمد ﷺ او حضرت ابوبکر صدیقؓ له مشرکانو څخه پناه وروړې وه.

د **حضرت ابوبکر صدیق**ؓ نوم عبدالله و. حضرت رسول اکرم ﷺ هغه ته د **صدیق** لقب غوره کړ، د جاهلت په دوري کې یې نوم **عبدالکعبه** و نوموړی له **عام الفیل** څخه دوه کاله وروسته په **مکه** کې نړۍ ته راغی. د ده شجره په شپږم نیکه کې حضرت نبي کریم ﷺ ته رسېږي. د حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ له رحلت څخه وروسته د کډوالو او کوربنو (**مهاجرو او انصارو**) د یوې پراخې او عامې غونډې له لارې سقیفې بني ساعدې په سیمه کې د اسلامي خلافت مقام ته د لومړني خلیفه په توګه غوره شو. هغه د **راشدو خلفاوو** له ډلې څخه لومړنی خلیفه و چې له یوولسم څخه تر دیارلسم هجري کاله پورې د مسلمانانو په چوپړ کې و. حضرت ابوبکر صدیقؓ په خپلې لومړنۍ خطبه کې چې مسلمانانو ته یې وکړه داسې وویل: ((اې خلکو! تاسو چې زه د خلیفه په توګه غوره کړم. زه له تاسو څخه څه ځانګړې لوړتیا نه لرم. که ما ښه کارونه کول له ما سره ملتیا وکړئ او که بد کارونه مې کول منع مې کړئ. ستاسو څواکمن زما په وړاندې ضعیف او ستاسو ضعیف ماته غښتلی دی تر هغه چې د ضعیف حق له څواکمن څخه واخلم او هغه ته یې ورکړم. په هر قوم کې چې ناوړه کارونه دود شي په بلاګانو اخته کیږي.))

حضرت ابوبکر صدیقؓ د خپل خلافت په دوه کلنې دورې کې د ځینو قومونو د **ارتداد** مخه ونیوله. په دې مهال کې ځینو مرتدانو د نبوت دعوا وکړه. له دې ډلې کولی شو د **مسیلمه کذاب** نوم واخلو چې د

حضرت ابوبکر صدیقؓ له خوا ووژل شو. او دده منونکي بېرته د اسلام مبارک دین ته راوګرځېدل.
حضرت ابوبکر صدیقؓ مرتدانو ته په دې ټکو کې پیغام واستاوه: ((د ښښونکي او مهربان څښتن په نامه! ((د لوی څښتن او د هغه د ستر استازي د خلیفه له لوري د ابوبکر صدیق پیغام هر چا ته خاص دی، که عام مسلمین دي، که مرتدان. درود دې وي پر هغه چا چې د هدایت په لاره روان دی او له هدایته وروسته یې تیارې او ړندو لارو ته مخه نه ده کړې. زه واحد څښتن تعالیﷻ ستایم. او وایم چې له هغه څخه پرته بل خدای نشته او حضرت محمدﷺ د هغه بنده او استازی دی. په هغه څه چې راوړي یې دي او نازل شویدي ایمان لرم او هرڅوک چې یې له ډډه کوي، هغه کافر بولم او په وړاندې یې جهاد کوم.)) او د دې پیغام په یوې برخې کې راغلي دي چې ((امابعد لوی څښتن جل جلاله په حقه سره حضرت محمدﷺ د خلکو د اصلاح لپاره واستاوه. چې ډاروونکی او زیری ورکوونکی وی. د الله پاک په اراده او غوښتنې سره خلک د هغه لوري ته راوبولي او ټول انسانان له الله جل جلاله څخه ووېروي لوی څښتنﷻ د هغه چا لاره سمه کړه چې د حضرت رسول کریمﷺ بلنه یې ومنله. او حضرت نبي کریمﷺ هغه وګړي چې له ده څخه یې مخونه اړولي و. بیرته اسلام ته راواړول. وروسته حضرت رسول اکرم په داسې حال کې چې د رب العزت امر یې پر ځای کړی و او خپل امت ته یې لارښوونې تر سره کړې او د لوی څښتن له لوري یې خپله دنده هغسې چې ښایي ترسره کړه، له دې فاني نړۍ څخه یې رحلت وکړ ...
حضرت ابوبکر صدیقؓ هغه وګړي هم اصلاح کړل چې د زکات د فریضې له اداکولو څخه یې ډډه کوله. د مسلمانانو د حاکمیت سیمه دحضرت ابوبکر صدیقؓ د خلافت په دوران کې شام (اوسنی سوریې) او عراق ته ورسېده د **بین النهرین** د نیولو لپاره یې د **حضرت خالد بن ولید**ؓ په مشرۍ یو لښکر واستاوه او هغه سیمې یې هم د اسلامي حاکمیت په ولکې کې راوستې. چې د مسلمانانو د حاکمیت د سیمو په پراخولو کې حضرت خالد بن ولیدؓ ستره ونډه درلوده.
د حضرت ابوبکر صدیقؓ د خلافت دوره دوه کاله او څو میاشتې وه او په دیارلسم هجري کال کې وفات شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت ابوبکر صدیقؓ د خلافت د پیل په اړه او دویمه ډله دې د حضرت ابوبکر صدیقؓ د لومړنۍ وینا په اړه خپل معلومات ور کړي.

پوښتنې

۱- د حضرت ابوبکر صدیقؓ د خلافت د دورې په اړه څه معلومات لرئ؟
۲- د حضرت ابوبکر صدیقؓ د لومړنۍ وینا په اړه څه پوهېږئ.
۳- د ابوبکر صدیقؓ د خلافت په دوران کې کومې سیمې د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغلې؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له خپل ملا امام څخه د اسلام د لومړني خلیفه حضرت ابوبکر صدیقؓ د ژوندانه په اړه نور معلومات ترلاسه کړي او هغه دې په ټولګي کې وړاندې کړي.

د حضرت عمرفاروق (رض) د خلافت په اړه څه معلومات لرئ؟

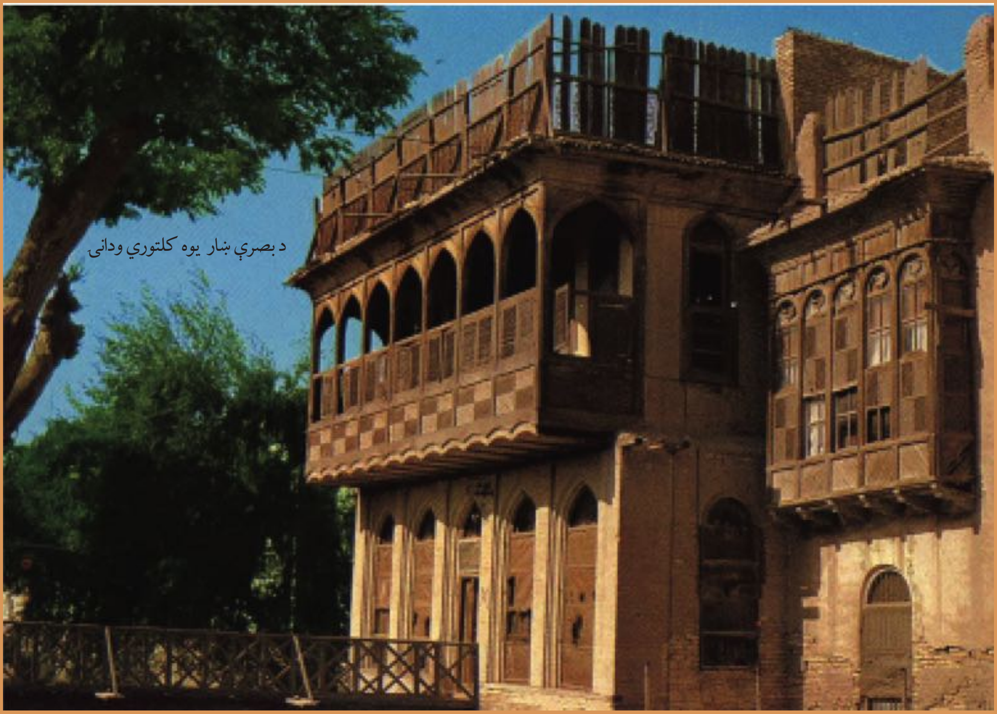

بصره، د هغو ښارونو څخه ده چې د حضرت عمر فاروق(رض) د خلافت په مهال ودانه شوه.

د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه تر وفات وروسته، خلافت **حضرت عمر فاروق** رضي الله عنه ته ورسېد نوموړی د مدینې منورې د ټولو مېشتو وګړو (انصارو او مهاجرینو) له خوا په یوه خوله او اتفاق د مسلمانانو په خلافت وټاکل شو. حضرت عمر فاروق بن خطاب رضي الله عنه د فجارو له جګړې څخه څلور کاله د مخه په مکې مکرمې کې نړۍ ته راغی. د ده شجره **کعب بن لوی** قریشي او بیا د **بني عدي** طایفې ته رسېږي. په ماشومتوب کې یې د خپل پلار پسونه پوول. د جاهلیت په دوره کې یې د قریشو د استازي په توګه د خپل منځي نښتو د له منځه وړلو لپاره د یوه مصلح او سفیر په توګه دنده ترسره کوله. په فصاحت او بلاغت کې یې ثاني نه درلوده. له همدې امله یې په عربو کې ډېر نېک او ښه شهرت درلود. د حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم له بعثت څخه شپږ کاله وروسته د اسلام په مبارک دین مُشرف شو. د حضرت نبي کریم صلی الله علیه وسلم له ډېرو نژدې یارانو څخه و. کله چې د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه ناروغي شدیده شوه. نو مسلمانان د یوه خلیفه په فکر کې شو. په دې اړه یې له پوهو خلکو او له خپلو دوستانو څخه د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په اړه پوښتنې کولې. ټولو له څه هیلې او غرضه پرته د زړه له کومې په رښتینې توګه حضرت فاروق رضي الله عنه تاییداوه. یوه ورځ یې په همدې اړه له حضرت عثمان رضي الله عنه څخه وپوښتل. ده په ځواب کې وویل: تاسو له موږ ټولو څخه د حضرت عمر رضي الله عنه په اړه ډېر معلومات لرئ او ښه یې پېژنئ، سختګیر دی. خو باطن یې له څرګندې بڼې ډېر ښه دی. په موږ کې له عمر رضي الله عنه څخه بل ډېر ښه څوک نشته.
د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه له وصیت سره سم، د خلافت چارې حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته وسپارل

شوې. په وصیت پاڼه کې راغلي وو:
د ښښونکي او مهربان خدایﷻ په نامه:
ما عمر بن خطابؓ پر تاسو امیر وټاکه. که چېرې یې نیکي وکړه او د باور او عدالت پر لارې ولاړ، دا هغه څه دي چې زه د هغه په اړه پوهېږم. او هغه فکر دی چې د هغه په اړه یې لرم. او که چیرې یې ظلم وکړ، حق ته یې بدلون ورکړ، زه په غیب نه پوهېږم، زما نیت ښه دی او د هر چا چلند په هغه پورې اړه لري او هغوی چې تېرې او ناروا کوي، پوه به شي چې پایله یې څه ده.

د حضرت عمر فاروقؓ د خلافت په مهال سوبې (فتوحات)

د حضرت ابوبکر صدیقؓ له وفات څخه وروسته حضرت عمر فاروقؓ د اسلام د دویم خلیفه په توګه د چارو واګې په لاس کې واخیستې. د مسلمانانو فاتح لښکر د حضرت ابوبکر صدیقؓ په زمانه کې تر **عراق** او د **ساسانیانو** د دولت تر پولو پورې ورسېد. د حضرت عمر فاروقؓ د خلافت په دوران کې د ایران وضع مغشوشه او متزلزله شوې وه تر هغه وروسته چې رومیانو د برموک په جګړې کې ماتې وخوړه، د مسلمانانو ځواکونه د ایران پر لوري وخوځېدل. د ایران د جګړې لپاره د مسلمانانو د ځواکونو مشر **حضرت سعد بن ابي وقاص**ؓ وټاکل شو. هغه په **قادسیې** کې له ایراني پوځونو سره مخامخ شو او هغوی ته یې سخته ماتې ورکړه. د قادسیې او جلولا له سوبو څخه وروسته حضرت سعد بن ابي وقاص د کوفې د ښار د جوړېدو بنسټ کېښود.

له یوې مودې وروسته د **مداین** ښار چې **دریم یزدګرد** یې دفاع کوله، د مسلمانانو په لاس فتح شو. ساساني دریم یزدګرد تېښتې ته مخه کړه. دغو جګړو څلور کاله دوام وموند چې په پای کې د **نهاوند** ښار د مسلمانانو لاس ته ورغی. مسلمانانو په دغې سوبې باندې **فتح الفتوح** نوم کېښود. له دې جګړې وروسته یزدګرد **خراسان** ته وتښتېد او په یو دیرشم هجري کال کې د یوه خراساني ژرنده ګر لخوا ووژل شو.

لنډه دا چې د حضرت عمر فاروقؓ د خلافت په لس نیمو کلو کې ډېرې ځمکې د مسلمانانو له خوا فتح شوې، چې پراخوالی یې د **مصر** له لوېدیځې برخې څخه نیولې بیا د **افغانستان** تر ختیځو برخو پورې رسېده. د دې دورې یوه بله مهمه چار دا وه چې د مسلمانانو تاریخ د حضرت نبي کریمﷺ له هغه هجرته پیل شو چې له مکې څخه یې د لومړي ځل لپاره په دایمي توګه هجرت وکړ. حضرت عمر فاروقؓ د هجرت په ۲۳ کال کې یوه ایراني مجوسي مریي له خوا چې **ابو لؤلؤ** نومېده، د لمانځه د اداکولو په حال کې په شهادت ورسېد. د ده د خلافت په دوره کې مسلمه امت له فوق العاده سوکالۍ او عدالت څخه برخمن و.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت عمر فاروقؓ د ژوندانه په اړه او دویمه ډله دې د هغې دورې د فتوحاتو په اړه معلومات ورکړي.

پوښتنې

۱- حضرت عثمانؓ د حضرت عمر فاروقؓ په اړه حضرت ابوبکر صدیقؓ ته څه وویل؟
۲- حضرت ابوبکر صدیقؓ په خپل وروستني وصیت لیک کې څه لیکلي وو؟
۳- د فتح الفتوح په اړه څه معلومات لرئ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حضرت عمر فاروقؓ د اخلاقو او فضایلو په اړه له خپلو ملا امامانو څخه پوښتنې وکړي او خپل معلومات دې په ټولګي کې ووایي.

آیا د حضرت عثمان (رض) د خلافت د دورې د پېښو په اړه معلومات لرئ؟

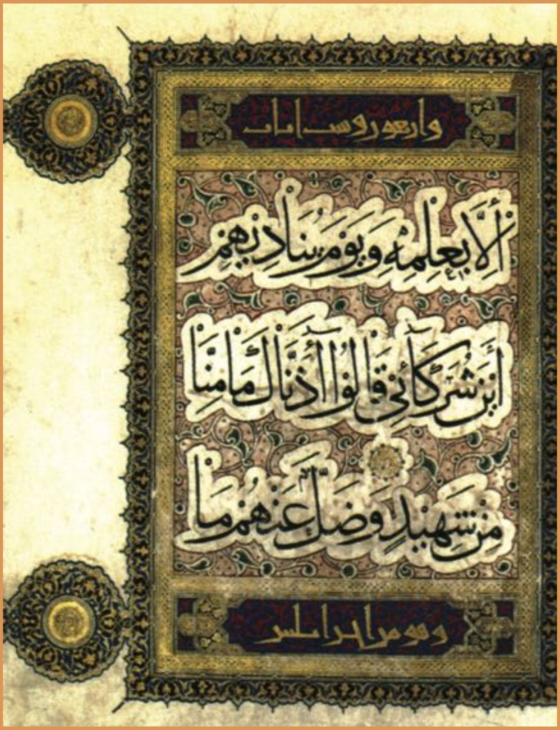

د قرآن عظیم الشان یوه پاڼه

حضرت عثمانرضی‌الله‌عنه د **عفان** زوی، او له **عام الفیل** نه پنځه کاله د مخه په **مکې مکرمې** کې زېږېدلی دی. د سخاوت ساری یې نه و او د یوه رحیم او مهربان شخصیت څښتن و. د حضرت ابوبکر صدیق‌رضی‌الله‌عنه په واسطه د اسلام د مبارک دین منلو ته وبلل شو، او مسلمان شو.

هغه شتمن و او خپله شتمني یې د اسلام په لاره کې وکاروله. د **بدر** له غزا څخه پرته په ټولو غزاګانو کې یې برخه واخیسته.

د حضرت عمر فاروق‌رضی‌الله‌عنه له شهادته څخه وروسته د مسلمانانو له مشورې سره سم په **۲۳** هجري کال کې د اسلام د درېیم خلیفه په توګه وټاکل شو. د حضرت عثمان‌رضی‌الله‌عنه د خلافت په دورې کې د **ترکیې** زیاتې برخې او د **افریقې** ځینې برخې په اسلامي واکمنۍ کې شاملې شوې. دغه راز، په دې دوره کې د **همدان، سکندریې** او **آذربایجان** بغاوتونه غلي کړی شول. د همدې خلیفه په وخت کې د **حضرت معاویه**رضی‌الله‌عنه په مشرۍ د سمندري ځواک په نامه د سرتېرو یو ځانګړی ځواک رامنځته شو.

حضرت عثمان‌رضی‌الله‌عنه په خپل یوه لیک کې د وسله والو پوځونو مشرانو ته د عدالت او له ولس سره د کړو وړو په اړه داسې ولیکل: ((لوی څښتن‌جل‌جلاله خلک په حق سره پیدا کړي او له حقه پرته نور څه نه مني. حق واخلئ او حق ورکړئ. امانت مه خیانتوئ. د امانت بند مه شلوئ. که نه، د هغو کسانو

په ګناه کې به شریک شئ چې له تاسو وروسته په د همدې لارې ځي. په عهد او تړون وفا وکړئ. په یتیم او په هغه چا چې له تاسو سره په تړون کې شریک او ګډ دي، ظلم او ناروا مه کوئ. هر څوک چې پر یتیم او شریک ظلم وکړي لوی څښتن ﷻ د هغه دښمن دی.))

د قرآن کریم راجمع کول

د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت د مهال له ډېرو ستر کارونو څخه یو هم د قرآن عظیم الشان را ټولول وه. قرآن شریف د ۲۳ کلو په اوږدو کې د وخت د غوښتنې سره سم پر حضرت محمد ﷺ نازل شو. د قرآن کریم مبارک ایتونه به اصحابو کرامو خپلو حافظو ته سپارل او یا به یې د ونو په پوستکو لیکل. د مسلمانانو او کفارو ترمنځ له څو غزاګانو او جګړو وروسته یوشمېر قاریان په شهادت ورسېدل. ځکه نو دا اړتیا احساس شوه چې قرآن کریم راټول او تدوین شي.

د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د خلافت په دورې کې قرآن کریم د مصحف په توګه ټول کړی شوی و، خو د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت په دوره کې قرآن شریف په بشپړ ډول د راویانو په واسطه د **حضرت زید بن ثابت** رضي الله عنه تر نظر لاندې چې د وحې د کاتبانو له ډلې و، په پوره غور وحیې راټولې او ولیکل شو. نورو نسخو سره له مقابلې څخه وروسته حضرت عثمان رضي الله عنه حکم وکړ چې ټولې متفرقې پخوانۍ نسخې دې له منځه یوړل شي او له هغو څخه څو کاپیګانې د قرانکریم ولیکل شي.

حضرت عثمان رضي الله عنه په اویا کلنۍ کې خلیفه وټاکل شو. او د خلکو د ارامۍ او سوکالۍ لپاره یې ډېرې هڅې وکړې. حضرت عثمان رضي الله عنه دولس کاله خلافت وکړ او په ۳۶ هجري کال په داسې حال کې چې د پاک قرآن په تلاوت لګیا و. د یوه تن باغي له خوا په شهادت ورسېد.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي لومړۍ ډله دې د حضرت عثمان (رض) د شخصیت په اړه بحث وکړي او دویمه ډله دې د هغه د دورې د سترو کارونو په اړه خبرې وکړي.

پوښتنې

۱- د حضرت عثمان رضي الله عنه د شخصیت په اړه څه معلومات لرئ؟
۲- پاک قرآن د اسلام د کوم خلیفه په وخت کې راټول شو؟
۳- حضرت عثمان رضي الله عنه څو کاله خلافت وکړ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له ملا امامانو څخه د اسلام د درېم خلیفه په اړه معلومات راټول او هغه دې خپلو ټولګیوالو ته ووایي.

د حضرت علي كرم الله وجهه د خلافت دوران څرنګه تېر شو؟

دکوفې جومات
د حضرت علي كرم الله وجهه د خلافت مركز

حضرت علی کرم الله وجهه د **ابي طالب** زوی، د **عبدالمطلب** لمسی، د **بني هاشم** د قبيلې او د **قريشو** له قام څخه و. سربېره پر دې چې د حضرت محمد مصطفی ﷺ د تره زوی و، د هغه زوم هم و. له هجرته يوويشت کاله د مخه په مکې مکرمې کې وزيږېد. د قحطۍ په کال کې حضرت علي کرم الله وجهه د يوې مودې لپاره له حضرت نبي کريم ﷺ سره و. وروسته له هغې چې حضرت رسول اکرم ﷺ په نبوت مبعوث شو، حضرت علي کرم الله وجهه لس کلن و چې د اسلام په مبارک دين مشرف شو. حضرت علی کرم الله وجهه په خلکو کې په عدل، باور، انصاف او ذکاوت مشهور و. هغه وخت چې مشرکانو د حضرت محمد مصطفي ﷺ پر کور يرغل وکړ، هغه مهال حضرت علي کرم الله وجهه د حضرت نبي کريم ﷺ د خوب په بستر کې ويده شو او په دې ترتيب مشرکان خپلې هيلې ته ونه رسېدل. د حضرت عثمان رضي الله عنه له شهادت څخه وروسته په **۳۶** هجري کال کې د مسلمانانو د يوې غونډې د پرېکړې پر بنسټ د اسلامي نړۍ د خليفه په توګه غوره او وټاکل شو. دی د ځينو مسلمانو مشرانو له مخالفتونو سره مخامخ شو. د همدغو مخالفتونو په پايله کې د مسلمانانو ترمنځ دوه جنګونه پېښ شول، چې يو يې د **جمل** او بل يې د **صفين** په نامه ياد شوي دي.

د جمل جګړه

دغه جګړه په **بصري** کې پېښه شوه. په دې جګړه کې د حضرت محمد مصطفي ﷺ مېرمنې **بي بي عايشې** رضي الله عنها هم ونډه اخيستې وه. د دې لپاره چې نوموړې پر اوښ سپره وه، نو ځکه يې دغه جګړه

د جمل يا اوښ په نامه نومولې ده.

د صفين جګړه

دغه جګړه د **صفين** په سيمه کې د حضرت علي کرم الله وجهه او حضرت **معاويه** رضي الله عنه ترمنځ په اووه دېرشم هجري کال کې پېښه شوه. اووه ورځې يې دوام وکړ. له هغه وروسته جګړه سړه شوه او دوه تنه د خبرو اترو لپاره وټاکل شول. حضرت علي کرم الله وجهه حضرت **ابوموسي اشعري** (رض) د خپل استازي په توګه وټاکه او د حضرت معاويه رضي الله عنه له خوا **عمرو بن العاص** رضي الله عنه غوره شو. د خبرو اترو په پايله کې دواړه لوري په دې سلا شول چې حضرت علي کرم الله وجهه او حضرت معاويه (رض) دواړه له واکه لرې شي او په عوض يې يو درېيم تن د مسلمانانو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شي. حضرت عمرو رضي الله عنه حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه ته وويل چې ولاړ شه او دغه پرېکړه اعلان کړه. حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه راغی او پرېکړه يې داسې اعلان کړه:

موږ پرېکړه وکړه چې حضرت علي کرم الله وجهه او حضرت معاويه رضي الله عنه دواړه له واکه لرې کړو. تاسې مسلمانان له خپله منځه يو بل څوک د خلافت لپاره غوره کړئ. له حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه وروسته عمرو بن العاص رضي الله عنه پر خپل ځای ودرېد او ويې ويل:

اې خلکو تاسو واورېدل. چې حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه خپل يار لرې کړ. زه هم د هغه يار لرې کوم او د هغه پر ځای معاويه خلافت ته منصوبوم. په دې توګه، د حضرت معاويه رضي الله عنه پلويانو خبرې اترې د ځان په ګټه اعلان کړې.

د خوارجو څرګندېدل

دا يوه بله پېښه ده چې د صفين له جګړې څخه وروسته واقع شوه. **خوارج** سياسي عقيدتي ډله وه چې د اسلام په سياسي او ټولنيز تاريخ کې يې ونډه درلوده. دوی د حضرت علي کرم الله وجهه له پلويانو څخه وو او پر هغه تړون يې نيوکه (اعتراض) درلوده چې حضرت علي کرم الله وجهه له حضرت معاويه رضي الله عنه سره د خبرو اترو لپاره کړی و. دوی له دې نيوکې څخه وروسته د حضرت علي کرم الله وجهه د يارانو له ډلې څخه ووتل او په همدې بنسټ په خوارج معروف او مشهور شول.

حضرت علي کرم الله وجهه په عمومي توګه پنځه کاله د مسلمانانو خلافت وکړ. د هجرت په څلوېښتم کال د خوارجو د طايفې د يوه تن له لوري، چې **عبدالرحمن بن ملجم** نومېده، ټپي او دوه ورځې وروسته د همغو ټپونو له امله په شهادت ورسېد او په دې ډول د راشدينو خلفاوو دور هم پای ته ورسېد.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت علي کرم الله وجهه د شخصيت په اړه او دويمه ډله دې د صفين د جګړې په اړه معلومات له خپلو ټولګيوالو سره شريک کړي.

پوښتنې

- د حضرت علي کرم الله وجهه د کورنۍ او په خپله د ده د شخصيت په اړه څه معلومات لرئ؟ بيان يې کړئ.
- د جمل د جګړې په اړه څه معلومات لرئ؟
- خوارج څوک وو؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې هر يو له خپل ملا امام څخه د حضرت علي کرم الله وجهه د شخصيت په اړه معلومات ترلاسه کړي او بيا دې خپلو ټولګيوالو ته ووايي.

آیا د امویانو د خلافت د پیل په اړه معلومات لرئ؟

د امیر معاویه د دورې مسکوکات

د حضرت علي کرم الله وجهه له شهادت څخه وروسته حضرت معاویه رضي الله عنه په ٤١ هجري کال خلافت ته ورسید.

حضرت **معاویه** رضي الله عنه د **ابو سفیان** رضي الله عنه زوی او د **حرب** لمسی و. له هجرته پنځلس کاله د مخه په مکې مکرمې کې وزیږېد. د ده پلار ابوسفیان، د مخه دې تر چې مسلمان شي، د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د ډېرو کلکو مخالفانو له ډلې شمېرل کیده. د مکې له فتحې څخه وروسته د خپلې کورنۍ سره یو ځای د اسلام په سپیڅلي دین مشرف شول.

حضرت معاویه درویشت کلن و چې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم هغه د خپل کاتب په توګه وټاکه. د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د خلافت په زمانه کې د حضرت معاویه رضي الله عنه ورور، یزید بن ابو سفیان، د شام سرلښکر و. له هغه سره په شام کې ډېر بني امیه استوګن شول. د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د خلافت په دور کې د شام اداره معاویه بن ابو سفیان رضي الله عنه ته سپارله شوې وه. د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کې یې هم د والي په توګه خپلې دندې ته دوام ورکړ.

حضرت معاویه رضی‌الله‌عنه د امویانو د خلافت بنسټ کېښود. شل کاله یې خلافت وکړ او په شپېتم هجري کال کې مړ شو. د معاویه له مړینې څخه وروسته لویه امپراطوري په میراث پاتې شوه، چې ختیځې پولې یې له **هندوچین** څخه پیلېدې او په لوېدیځ کې تر **فرانسې** او **هسپانیې** پورې رسېدې. له ده څخه وروسته د ده زوی **یزید** د چارو واګې په لاس کې ونیولې. او د هغه د واکمنۍ د دوران په یوشپېتم هجري کال کې د کربلا غمیزه پېښه شوه. په دې جنګ کې د حضرت محمد مصطفی صلی‌الله‌علیه‌وسلم لمسی **حضرت حسین** رضی‌الله‌عنه او د هغه یاران په شهادت ورسېدل. له یزید څخه وروسته د دې کورنۍ یوشمېر کسانو د چارو واګې په لاس کې درلودې. دغه کورنۍ تر یو سلو دوه دېرشم هجري کاله پورې د اسلامي خلافت پر سیمو حکومت وکړ.

مروان د دې لړۍ وروستنی حکمران و. چې له ۱۲۷ څخه تر ۱۳۲ هجري کاله پورې یې پر اسلامي قلمرو حکومت وکړ. په پای کې، ابومسلم خراساني په یوه برخلیک جوړوونکې پاڅون سره د امویانو لړۍ ته د پای ټکی کېښود، چې په راتلونکې لوست کې به یې ولولو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکې دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت معاویه رضی‌الله‌عنه د شخصیت په اړه او دویمه ډله دې په دې کورنۍ پورې د اړوند مهمو پېښو په اړه خبرې وکړي.

پوښتنې

۱- د امیر معاویه د شخصیت په اړه پوهېږئ؟
۲- د کربلا خواشینوونکې غمیزه څه مهال پېښه شوه؟
۳- د امویانو پر ضد د پاڅون په اړه څه معلومات لرئ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د کربلا د پېښې په اړه د خپلو جوماتونو له امامانو څخه پوښتنه وکړي او تر لاسه کړي معلومات دې بیا له خپلو ټولګیوالو سره شریک کړي.

آيا پوهېږئ چې داموياڼو خلافت څرنګه له منځه ولاړ؟

اموي جومات په دمشق کې

يوشمېر اموي خلفاوو الهي احکامو ته پاملرنه درلوده چې له دې ډلې څخه کولی شو حضرت عمر بن عبدالعزيز (رض) ته اشاره وکړو. خو يوشمېر نورو يې رعاياوو ته پاملرنه نه درلوده نو په دې توګه د امويانو پر ضد پاڅونونه پيل شول.

د امويانو پر ضد دغه خوځښتونه او پاڅونونه هغه مهال خپلې لوړې پوړۍ ته ورسېدل چې **ابومسلم خراساني** د عباسيانو په مرسته د پاڅون زمينه برابره کړه. ابومسلم له هرڅه مخکې د عباسيانو پاملرنه ځان ته راواړوله. او بيا يې د اسلامي خلافت پر ضد په ختيځ، په تېره بيا په **خراسان** کې، پاڅون وکړ او تر بغداد پورې يې د امويانو ټولو پلويانو ته ماتې ورکړه. د امويانو يوشمېر پلويان بې له مقاومت څخه پاڅون کوونکو ته تسليم شول.

د **هرات**، **فوشنګ**، **بلخ**، **تالقانو** او نورو سيمو خلک د ابومسلم په امر تر دمشق پورې د پرله پسې بريد په حال کې ورسېدل. هلته يې د لوړو دېوالونو او پياوړو برجونو پر سر تور رنګي بيرغونه وربول. په دې حالت کې عباسيانو د ابومسلم ملاتړ درلود. په دې توګه **ابوالعباس** په ۱۳۲ هجري کال د خلافت چارې په خپل لاس کې ونيولې.

کله چې خلافت ابوالعباس سفاح ته ورسېد، خپل تره **عبدالله بن علي** ته يې دنده وسپارله چې د اموي کورنۍ وروستنی خليفه مروان تعقيب کړي. عبدالله هغه تر موصل پورې وځاره او هلته هم چې کوم جنګ پېښ شو، **مروان** ماته وخوړه او **حران** ته وتښتېد. بيا **دمشق** او **فلسطين** ته وتښتېد. ابوالعباس خپل تره ته لارښوونه وکړه چې د مروان د تعقيب چارې **صالح** ته وسپاري. صالح، مروان د **مصر** د **بومير** نومي کلي پورې وځاره. هلته يې ونيو او ويې واژه. په دې توګه، عباسي خلافت پيل شو چې په راتلونکو لوستونو کې به يې ولولو.

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د امويانو د نيمګړتياوو په اړه خبرې وکړي او دويمه ډله دې د خراساني ابومسلم د پاڅون په اړه لازم معلومات ورکړي.

پوښتنې

۱- خراساني ابومسلم څوک و؟
۲- د امويانو په ضد پاڅونونه له کومه ځايه پيل شول؟
۳- اموي وروستنی حاکم څوک و؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له خپلو مشرانو څخه د ابومسلم په اړه پوښتنه وکړي او خپل معلومات دې په ټولګي کې له نورو سره شريک کړي.

آیا پوهېږئ چې له امویانو څخه عباسیانو ته واک څرنګه ولېږدید؟

د سامرا تاریخي ودانۍ په عراق کې، د عباسیانو د دورې یوه نامتو آبده

ابومسلم خراساني سربېره پر دې چې د یوشمېر عجمو له مرستې او ملاتړ څخه برخمن و، یو مُدبر او باخبره سړی هم و سره له دې چې د **تالقانو**، **بلخ** او **هرات** خلک یې په مرو کې سره راټول کړل. د دې ترڅنګ یې هڅه وکړه چې د عربو په تېره د عباسیانو، مرسته هم ترلاسه کړي. له همدې امله یې د عباسیانو له مشرانو سره، چې هغوی هم د امویانو پر ضد په تبلیغاتو بوخت وو، اړیکې ټینګې کړې. عباسیانو چې په پټه د خلکو بلنه تنظیموله، هڅه یې کوله چې نظامي ځواک هم ولري، چې د امویانو واک پای ته ورسوي. هماغه وو چې د عباسیانو پاملرنه **ابومسلم** ته واوښته، د عباسیانو سره د اړیکو او ژمنو له امله د ابومسلم لښکرو په **دمشق** برید وکړ. د امویانو د وروستني خلیفه **مروان** ځواکونه یې د واک له ګدۍ راوپرځول او د چارو واګې یې د **آل عباس** کورنۍ ته وسپارلې.

عباسي دولت پنځه پېړۍ په اسلامي سیمو حکومت وکړ. د دې کورنۍ لومړنی خلیفه ابوالعباس (سفاح) و چې په ۱۳۲ هجري کال کې یې د چارو واګې په لاس کې ونیولې. نوموړي تر ۱۳۶ هجري کاله پورې پر اسلامي امپراطورۍ واکمني وکړه.

ابوالعباس د جُمعې په ورځ پر منبر باندې خپله لومړنۍ وینا خلکو ته واوروله. په دې توګه له ده څخه خلک خوښ شول او ده ته یې وویل چې د حضرت رسول اکرم ﷺ مبارک سنت دې بیا ژوندي کړل.

ده د دې وينا په ترڅ کې د حضرت نبي کريم ﷺ له فضايلو څخه خبرې وکړې او د امويانو له ظلمونو او بديو څخه يې يادونه وکړه، چې له ډېرو وګړو، په تېره تېره د نبوت له درنې او پتمنې کورنۍ، سره يې کړې وو. دا يې هم زياته کړه چې امويانو په زور باندې اسلامي خلافت غصب کړی و.

د عباسيانو واکمنې تر ۶۵۶ هجري کاله پورې وغځېده. د پنځو پېړيو په اوږدو کې د دې کورنۍ څو تنه د واک پر ګدۍ کېناستل. په دې دورې کې ډېرې پېښې رامنځ ته شوې يوه يې د ابومسلم وژنه وه چې د **منصور** خليفه د حکومت په دورې کې وشوه.

له منصور څخه وروسته کابو ۳۶ تنه يو په بل پسې خلافت ته ورسېدل، چې د يوشمېر مشهورو کسانو نومونه يې په جدول کې لوستلی شئ:

د دې کورنۍ وروستنی خليفه **ابو احمد المستعصم بالله** و چې د چنګيزيانو د يرغلونو له امله د واک له ګدۍ څخه راوپرځېد.

د عباسي خليفه ګانو نومونه او د هغوی د واکمنۍ مهال

د خليفه نوم	زمانه او يا د واکمنۍ پېر (دوره)
ابوالعباس	۱۳۲ هجری
ابو جعفر عبدالله منصور	۱۳۶ هجری
ابو عبدالله المهدی	۱۵۸ هجری
ابو جعفر هارون الرشيد	۱۷۵ هجری
ابو موسی محمد الا امين	۱۹۳ هجری
ابو جعفر عبدالله مامون	۱۹۸ هجری
ابو اسحاق محمد معتصم بالله	۲۱۸ هجری
ابو جعفر هارون الواثق بالله	۲۲۷ هجری
ابوالفضل جعفر المتوکل علی الله	۲۳۲ هجری

په ټولګي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د ابومسلم خراساني په اړه او دويمه ډله دې د ابومسلم د وژل کېدو په اړه خپل معلومات له نورو سره شريک کړي.

پوښتنې

۱- د خراساني ابومسلم د کارونو په اړه څه معلومات لرئ؟
۲- ابوالعباس (سفاح) څوک و؟
۳- خراساني ابومسلم څرنګه ووژل شو؟

له ټولګي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د خپلې سيمې له پوهانو او مشرانو څخه له امويانو څخه عباسيانو ته د واک د لېږد په اړه معلومات ترلاسه کړي او بيا دې خپلو ټولګيوالو ته ووايي.

د عباسيانو خلافت څرنګه راوپرځيد؟

د عباسيانو د دورې يوه سکه

له هغه وروسته چې **ابومسلم** ووژل شو يو ډېر شمېر سيمه ييز څواکونه په تېره د اسلامي امپراطورۍ د ختيځو برخو واکمنان پر **عباسيانو** بې باوره شول. په **هرات**، **سيستان**، **بلخ** او نورو ځايونو کې يوشمېر محلي حاکمانو مخالفتونه وکړه دغه مخالفتونه هغه مهال خپلې لوړې پوړۍ ته ورسېدل چې د **هارون الرشيد** د زامنو **مامون** او **امين** ترمنځ د مخالفتونو له امله لويه ستونزه جوړه شوه. د هرات خلکك او **فوشنجي طاهر** د مامون په پلوی راپاڅېدل. هغوی غوښتل له يوې خوا د ابومسلم کسات واخلي او له بلې خوا د بغداد په اداري او اسلامي خلافت کې د غير عربو ونډه او ارزښت زيات کړي.

د عباسي خلفاوو په وروستنيو مهالونو کې داسې کسان واك ته ورسېدل چې له مزو چړچو يې نور کار نه درلود. د دې کورنۍ د راپرځيدو په اړه کولی شو يو لړ زيات لاملونه په ګوته کړو **د بېلګې په توګه**

- **په خلکو باندې ظلم او د وعدو نه پر ځای کول**: عباسيانو له خپلې کورنۍ څخه پرته له

خپلو نورو پلویانو سره وفا نه کوله چې یوه نمونه یې له ابومسلم سره ناروا چلند و.

- **د عباسیانو پر ضد ځینې پاڅونونه**: د عباسي خلافت په بېلابېلو برخوکې د خپلواکۍ لپاره د سیمه ییزو واکمنانو پاڅونونو د عباسیانو دولت ضعیفه کړ.

- **د عباسي خلیفه گانو بې کفایتي**: د عباسي کورنۍ په وروستیو کلونوکې داسې کسان واک ته ورسیدل چې د خلکو له ځورونې، مزو چړچو او اخلاقي فسادونو څخه یې نور څه کار نه و.

- **د پیاوړي مرکزیت نشتوالی**: عباسي خلیفه گانو د خلافت د دوام لپاره نه څه پوهه او نه څه جرأت درلود. هر سیمه ییز امیر کولی شول چې خلیفه وویروي او په خپله گټه یې وکاروي.

په دې توگه د اسلامي امپراطورۍ د وېش او ټوټه کېدو غوښتنې زیاتې شوې. خو هغه څه چې په پرېکنده توگه د عباسیانو د دولت د راپرځېدلو لامل شو، هغه بغداد ته د هلاکو تر اداري لاندې د مغولي لښکرو رسېدل وو، چې په پایله کې یې عباسي خلافت ته تر پنځو پېړیو واکمنۍ وروسته د پای ټکی کېښود.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د عباسیانو د وروستیو کلونو په اړه معلومات ورکړي او دویمه ډله دې د عباسیانو د راپرځېدلو لاملونه ووایي.

پوښتنې

۱- په عباسي دولت کې لومړني مخالفتونه څنگه پیل شول؟

۲- د امین او مامون ترمنځ جگړه کې طاهر فوشنجي د چا پلوي وکړه.

۳- د عباسیانو په راپرځېدو کې کوم لاملونه مهم او ټاکونکي وو؟

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د فوشنجي طاهر په اړه له خپلو مشرانو پوښتنه وکړي او خپل معلومات دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

د اووم ټولګي د تاريخ د مضمون اصطلاحات

-**اورتون**:د زردشتيانو معبد، هغه ځای دی چې د عبادت لپاره په کې اور بلېږي.
-**اساطير**: داستانونه، کيسې، ((هغه تاريخ چې پر شفاهي رواياتو او داستانونو ډېره لګوي، همدغسې اساطيري تاريخ بلل کېږي.))
-**سکندريه**: يوناني تم ځای، نظامي عسکري ځای، هغه سيمه چې د يونانيانو او په ځانګړې توګه د سکندر له خوا جوړه شوې وه.
-**ابداعات**: نوي جوړ شوي. نوي بدلونونه. د هغه څه چې پخوا معمول نه وو او په نوې بڼه راڅرګند شي.
-**العياذ بالله**: پناه وړو د لوی څښتن حضور ته.
-**انصار**: په لغت کې د مرسته کوونکو په معنا دی او په اصطلاح کې د مدينې هغو وګړو ته ويل کېږي چې د مکې له کډوالو سره يې مرسته وکړه او له هغوی سره يې تود هرکلی وکړ.
-**ارتداد**: له دين څخه اوښتنه. هغه کسان چې د اسلام له مبين دين څخه اوښتي وو مرتد وګڼل شول.
-**بوديستوا**: د بودا آئين منونکي
-**جيحون**: د آمو سيند
-**جمل**: اوښ.
-**حجة الوداع**: د حضرت نبي کريم ﷺ وروستنی حج.
-**حماسي**: هېوادني او جنګي شعرونه او داستانونه.
-**خوارج**: هغې ډلې ته به يې ويل چې هغوی د صفين په جګړه کې د حضرت علی کرم الله وجهه او حضرت معاويه رضي الله عنه له حکميت سره مخالفت کاوه.
-**ماقبل تاريخ**: له تاريخ څخه د مخه.
-**رب النوع**: د انسان له لوري جوړه شوې الهه، بُت.
-**سامانه**: تنظيم کول د آريايانو عمومي جشن لکه: د نوروز جشن او د بزګر جشن.
-**سيحون**: د سير دريا.
-**هندي عاج**: د هندي پيلانو هغه غاښونه وو چې ظريف آثار ورڅخه جوړيدل.
-**غزوه**: هغې جګړې ته وايي چې حضرت محمد ﷺ په کې برخه اخيستې وه.

- **قلمرو**: جغرافيايي محدوده، د واک لاندې سيمه، د دولتي واکمنۍ حدود او سياسي واکمني.
- **ډبرليک**: پر ډبره ليکل شوی مطلب. هغه ليکنه چې په ډبرې کې حک او کيندل شوې وي.
- **ګاتها**: د زردشت نصيحتونه يا د سپين تمان پندونه (نصحيتونه).
- **مسکوکات**: د سکو ټولګه، فلزي سيکې.
- **مزج**: يوځای کېدل، ګډ کېدل، يو له بل سره يو کېدل د مزج توری او کلمه په تاريخ کې هغو مدنيتونو ته استعمال شوې ده چې سرچينه يې بيله او محصول يې يو ډول وي.
- **مشرکان**: هغه وګړي او کسان چې له لوی څښتن سره شريک مني.
- **وحدانيت**: په يوه او واحد څښتن تعالي باندې ايمان او باور لرل.
- **ويدي**: د آريايانو د سرودونو څلور کتابونه دي چې له ريګويدا، اتهر ويدا، ساما ويدا او ويجورو ويدا څخه جوړ دي. د ويدا او ويدي کلمې د پوهې او تېز هوشۍ په معنا هم کارول شوې ده.